

לעובדה ולשוארה

ערכה בנושאי טבע, יהדות וסביבה

מדריך לצורה

התוכנית הופקה בתמיכתה הנדיבה של קרן עזריאלי.

קרן החינוך למען בתי ספר תל"י

The TALI Education Fund

רח' אברהם גרנות 4, ירושלים

טלפון: 074-7800758

פקס: 02-6481361

מען למכתבים: ת"ד 16080, ירושלים 9116002

אתר אינטרנט: www.tali.org.il

הדפסה: דפוס איילון, ירושלים

נדפס בישראל, תשע"ט

© כל הזכויות שמורות 2019, האגף למשאבי למידה בקרן החינוך למען בתי ספר תל"י.

© כל הזכויות שמורות למחברים ולאקו"ם.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט, בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר, כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר שבספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

צוות התוכנית

ריכוז ועריכה איילת גרשוני

כתיבה תהילה סולטנה שפר, דפנה ידידיה-קימל, איילת גרשוני

ייעוץ סילביה טרכטנברג-עובדיה

עריכת לשון וניקוד פנינה לוי

עריכה פדגוגית גילה בראשי

איור, עיצוב והפקה גרפית רינת גלבע

ביצוע ועיצוב גרפי ורד וקסלר-מורן, איילת גרשוני

ציור הקומיקס "יש לי שמ"ץ" מירל גולדנברג

הפקה דינה טלר, מנהלת אגף משאבי למידה, קרן תל"י

יחידה דיגיטלית – עמותת סנונית

הפקה אסף סנפירי

עיצוב האתר שרון נאור

תוכן העניינים

מבוא	4
------	---

רמה 1

התבוננות והכרת הטוב	10
מקבלים אחריות על הסביבה	13
צער בעלי חיים	15
שבעת המינים	17
העצים ואנחנו	20

רמה 2

לראות את הטוב ולהכיר תודה	24
יש לי שמ"ץ – שימוש מחדש, מחזור, צמצום הצריכה	28
צרכנות נבונה	31
מחזוריות בטבע – קומפוסט	33
גשם	35
לוח השנה העברי והחיבור לטבע	37
צער בעלי חיים	40

רמה 3

קום, התהלך בארץ	41
"לעובדה ולשומרה": האחריות שלנו לעולם	43
צורך וצרכנות	45
חיבור לטבע	47
צער בעלי חיים	49
האדם לעומת העולם	52
שמיטה	54
האדם כעץ	56
קיימות	58

מבוא

ויקח ה' אלהים את האדם
וינחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה.

בראשית ב, טו

בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון,
נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן, ואמר לו:
ראה מעשי, כמה נאים ומשובחים הן, וכל מה שבראתי – בשבילך בראתי.
תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי. שאם קלקלת, אין מי שיטקן אחריך.
מדרש קהלת רבה ז, א

רוב היצורים על פני כדור הארץ קדומים יותר מבני האדם. זה ידוע למדע וגם למאמינים בסיפור בריאת העולם המסופר בחומש בראשית. עוד ידוע שכדור הארץ כפי שהוא היום היה נראה שונה לחלוטין לולא המין האנושי. אם נתעלם מכוחות הטבע כגון מטאוריטים, התפרצויות הרי געש ורעידות אדמה, מבין כל היצורים החיים, האדם הוא שחולל את השינויים העצומים ביותר בכל ההיסטוריה בת מאות מיליוני השנים של החיים על פני כדור הארץ, וכל זאת בכמאתיים אלף השנים של קיומו של המין שלנו ובכחות מעשרת אלפים שנה של תרבות מפותחת של בנייה, חקלאות, תעשייה וכו' מחצבים.

בתורה מסופר שאלוהים נתן לאדם הראשון את גן העדן "לעובדה ולשומרה" – לעבוד אותו ולשמור אותו. המין האנושי הוכיח בהחלט את יכולתו לקיים את החלק הראשון – **לעובדה**. הוא פיתח את החקלאות, יצר מיני כלאים, ביית בעלי חיים, שאב אוצרות טבע ממעמקי האדמה והתקדם לפיתוחים רפואיים, טכנולוגיים ועוד. אך במימוש החלק השני של הציווי, **לשומרה**, נראה כי הוא נכשל. פעולות האדם החריבו יערות שצמחו במשך מיליוני שנים, זיהמו נהרות ואוקיינוסים ואת האוויר, פגעו חור בשכבת האוזון המגינה על כדור הארץ והכחידו מספר לא ידוע של מינים, ועוד היד נטויה.

פעולות אלו של האדם פוגעות לא רק ביצורים אחרים ובסביבה, הן פוגעות גם במין האנושי עצמו ומסכנות את עתידו. דווקא כאן על האדם לנצל לטובה את היכולת הייחודית שיש לו – היכולת להיות מודע ולשים לב להשפעות מרחיקות הלכת של מעשיו, היכולת לחזות קדימה, לתכנן ולממש את הציווי "לשומרה". על האדם לאזן בין שתי יכולותיו: לעובדה ולשומרה.

מרכז הלמידה "לעובדה ולשומרה"

אחת הדרכים לאזן איזון ראוי בין שני ציוויים אלו ולחיות חיים בני קיימה על כדור הארץ טמונה בחינוך למודעות כבר מגיל צעיר. אומנם השינויים שילדים מסוגלים לחולל מוגבלים, אולם הם יהיו המבוגרים בעלי ההשפעה בעתיד. בתוכנית זו אנו מציגים גישה לחיים הנובעת מדאגה לעתידו של כדור הארץ. את הרעיונות אנו שואבים קודם כול ממקורות המסורת היהודית. מסורת זו ראשיתה בעידן החקלאי של חיבור לטבע והיכרות עמוקה עם

עולם הטבע; גם התחדשותה בציונות עמדה בסימן חיבור לאדמה. המסורת היהודית העמידה לדיון את זכותו של האדם לנהוג בטבע וביצורים אחרים כרצונו. אבותינו היו רועי צאן נוודים, ורבים מחכמי המשנה עסקו בחקלאות. בתוכנית זו נכיר את התפיסה שלהם, ובאמצעותה נקרא לתלמידים לקבל עליהם אחריות על כדור הארץ.

מה בערכה?

מרכז הלמידה מחולק לשלוש רמות:

רמה 1 – מיועדת בעיקר לכיתות הנמוכות. היא מתאימה לכיתות א בעבודה צמודה ולכיתות ב בעבודה עצמאית עם הנחיה.

רמה 2 – מיועדת בעיקר לכיתות ג-ד.

רמה 3 – מיועדת לכיתות ה-ו.

כמובן המסגרת גמישה, וכל תחנה תוכל להתאים גם לכיתות אחרות, על פי רמת התלמידים. חלק מן הנושאים (למשל צער בעלי חיים, אחריות ועוד) חוזרים על עצמם בדגשים שונים בכל רמה.

בכל רמה כמה תחנות (ראו פירוט בעמ' 6-9). אין סדר הכרחי מסוים לתחנות, וכל תחנה עומדת בפני עצמה. לכל תחנה יש ארבעה עותקים. לתחנות מעטות יש שמונה עותקים.

תכולת התחנות: בכל תחנה כרטיסיית פעילות. לכרטיסייה זו עיצוב מובהק וכיתוב ברור – הנחיות לפעילות. רשימת האביזרים של כל תחנה מפורטת במדריך למורה של התחנה. בתחנות יש אביזרים בסיסיים כמו חיילי משחק וקוביות או טוש מחיק (כשהם נדרשים). ציידו את כל התלמידים בכלי כתיבה ובדפים או במחברת הנושא. מומלץ להצטייד מראש בטושים מחיקים נוספים לפעילות בתחנות "צער בעלי חיים" (רמה 1) ו"לוח השנה" (רמה 2). לתחנה הדיגיטלית "קיימות" (רמה 3) אין אביזרים כלל.

אופן הפעילות

אפשר לעבוד עם הערכה בצורות שונות. להלן שתי הצעות:

בפעילות כיתתית: אנו ממליצים לעבוד על שתי תחנות בבת אחת. חלקו את הכיתה לשמונה קבוצות – ארבע קבוצות לתחנה. אם יש זמן, עם סיום הפעילות יתחלפו הקבוצות בתחנות. בעמ' 9 מפורטת הצעה לחלוקת התחנות בכל רמה.

הכינו מראש על כל שני שולחנות צמודים את האביזרים של התחנה. ודאו שיש בתחנה כרטיסיית פעילות וכל האביזרים שברשימה.

בפתיחת הפעילות הקדישו חמש דקות במליאה להצגת התחנות, וכתבו על הלוח את שמות התחנות ואת המושגים העיקריים הנלמדים בהן. בסיום הפעילות גם סכמו את הנלמד במליאה.

התחנות מיועדות לעבודה עצמאית, אך יש לוודא שהתלמידים אכן קוראים את הטקסטים ועוקבים אחר ההנחיות הכתובות בכרטיסייה **הנחיות לפעילות**.

במרכז למידה: אפשר לערוך את התחנות כמרכז למידה ולהקצות לו חדר מיוחד. בעבודה כזו אנו ממליצים על ליווי צמוד לתלמידים כדי להפיק את המרב מן הערכה. במרכז הלמידה אפשר לשים רק עותק אחד מכל תחנה, אך יש להקפיד שיהיו לפחות שני עותקים של כרטיסיות שיש בהן מידע ומקורות או סיפורים.

רמה 1

התבוננות

התחנה עוסקת בחשיבות ההתבוננות בטבע והכרת התודה שנובעת ממנה.
מקור יהודי: ברכות הנהנין.
הפעילות: התבוננות בצילומי טבע ודף עבודה.

מקבלים אחריות על הסביבה

התחנה מלמדת על האחריות האישית של כל אחד מאיתנו לדאוג לסביבה.
מקור יהודי: אגדת חז"ל – האדם הראשון בגן עדן (מדרש קהלת רבה ז, א).
הפעילות: קריאת האגדה ופעילות של מציאת פעולות בציור.

צער בעלי חיים

התחנה עוסקת בחשיבות הדאגה שלנו לבעלי החיים שבאחריותנו.
מקור יהודי: אגדת חז"ל – משה והגדי (מדרש שמות רבה ב, ב).
הפעילות: קריאת ספרון של האגדה, ובו שאלות למילוי בספרון.

שבעת המינים

התחנה עוסקת במיני חיות וצמחים מקומיים ולא מקומיים – החשיבות של שמירה על המינים המקומיים והאיום של מינים כולשים.
מקור יהודי: "אֶרֶץ חֹטֶה וְשׁוֹעֵרָה וְגִפֶּן וְתֵאֵנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וְדִבְשָׁ" (דברים ח, ח).
הפעילות: משחק לוטו – מינים מקומיים ומינים לא מקומיים.

העצים ואנחנו

התחנה מצביעה על הדמיון של בני האדם לעצים, ובכך מחזקת את ההבנה שאנחנו חלק מהטבע.
מקור יהודי: "כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׁדָה" (דברים כ, יט).
הפעילות: דף עבודה מצולם.

רמה 2

לראות את הטוב ולהכיר תודה

הפעילות בתחנה דומה לפעילות של רמה 1 בתחנה "התבוננות", והיא עוסקת בחשיבות ההתבוננות בטבע והכרת התודה עליו.
מקור יהודי: אגדת חז"ל – רבי שמעון בן חלפתא והרוח (בבלי, בבא מציעא, כו, א).
הפעילות: התבוננות בצילומי טבע ודף עבודה.

יש לי שמ"ץ – שימוש מחדש, מחזור, צמצום הצריכה

התחנה עוסקת בדרכים להמעטת האשפה ולהשחתת הסביבה: שימוש חוזר, מחזור וצמצום הצריכה (שמ"ץ).
מקור יהודי: "לא תשחית" (דברים כ, יט), האיסור "לא תשחית", הרמב"ם.
הפעילות: קומיקס ומשחק מסלול.

צרכנות נבונה

התחנה עוסקת בצרכנות במחשבה תחילה: צמצום הצריכה והמעטת הפגיעה בסביבה.
מקורות יהודיים: "לא תשחית" (דברים כ, יט), "ונשמרתם מאד לנפשתיכם" (דברים ד, טו), "לא תחמד" (שמות כ, יד), "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח) ואיסור צער בעלי חיים.
הפעילות: סידור כרטיסיות בטבלה.

מחזוריות בטבע – קומפוסט

התחנה עוסקת במחזוריות חיי הצמח שהיא בסיס לדישון טבעי לאדמה ובקומפוסט שהוא תחליף להררי זבל ולדשנים כימיים מזיקים.
מקור יהודי: "עושה אדם את זבלו אוצר" (משנה, שביעית ג, ג).
הפעילות: קריאת סיפור ופעילות – סידור כרטיסיות.

גשם

התחנה עוסקת בחשיבותו של הגשם כמקור מים ובסכנות של מיעוט גשמים וריבוי גשמים.
מקור יהודי: אגדת חז"ל – חוני המעגל (משנה, תענית ג, ח; בבלי, תענית כג, א).
הפעילות: קריאת האגדה, פאזל מצויר וכרטיס מידע ומשימה.

לוח השנה העברי והחיבור לטבע

התחנה עוסקת בחיבור של לוח השנה העברי לעולם הטבע.
מקורות יהודיים: מידע על החגים החקלאיים פסח, שבועות, סוכות, חנוכה וט"ו בשבט.
הפעילות: חידות שונות – תשבץ, כתב סתרים, חידה בציורים, מבוך, תפזורת.
התלמידים פותרים אותן על הלוח בטוש מחיק.

צער בעלי חיים

התחנה עוסקת בחשיבות הדאגה לכל היצורים החיים.
מקור יהודי: "אמר רבי יוחנן: צער בעלי חיים אסור מהתורה" (על פי מדרש הגדול על במדבר כב, לב), אגדת חז"ל – רבי והעגל (בבלי, בבא מציעא פה, א).
הפעילות: קריאת האגדה ומשימות יצירתיות של כתיבה או ציור.

קום, התהלך בארץ

התחנה עורכת היכרות עם שמורות טבע מרכזיות בארץ – הייחוד שלהן מבחינה גאוגרפית, הצמחייה שלהן, בעלי החיים בהן והחיבור שלהן לעם ולהיסטוריה שלו.

מקור יהודי: "קום התהלך בארץ לארצה ולרחבה" (בראשית יג, יז).

הפעילות: חידות בסגנון "מחפשים את המטמון" על מפת ישראל.

"לעובדה ולשומרה": האחריות שלנו לעולם

התחנה עוסקת במפגעים סביבתיים גדולים בכדור הארץ שנוצרו מפעולות האדם. בתחנה לומדים על הדרכים האפשריות לצמצום מפגעים אלו ולמניעת מפגעים נוספים בעתיד.

מקור יהודי: "ויקח ה' אלהים את האדם וינחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה" (בראשית ב, טו).

הפעילות: משחק לוח על מפת כדור הארץ.

צורך וצרכנות

התחנה עוסקת בפערים בין צורך לבין צריכה. מדוע אנו קונים דברים שאיננו צריכים ומה הבעיה בכך?

מקורות יהודיים: "איזהו עשיר – השמח בחלקו" (משנה, אבות ד, א), "לא תשחית" (דברים כ, יט), "לא תחמד" (שמות כ, יד) ועוד.

הפעילות: הצבת היגדים על ציר, פעילות יצירתית עם תמונות.

חיבור לטבע

התחנה עוסקת בחיבור שלנו לטבע ובחשיבותם של חיים מחוברים לטבע.

מקור יהודי: "[...] האדם צריך להיות תמיד בתוך הטבע; כי הטבע הוא לאדם ממש מה שהמים הם לדג [...]" (א"ד גורדון, האדם והטבע).

הפעילות: שאלון "בחן את עצמך": האם אתה מחובר לטבע?

צער בעלי חיים

התחנה עוסקת ביחס הראוי לחיות שבאחריותנו ובסביבתנו.

מקורות יהודיים: "כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו [...] עזב תעזב עמו" (שמות כג, ה), "לא תחסם שור בדישו" (דברים כה, ד), "אסור לו לאדם שיטעום כלום עד שיתן מאכל לבהמתו" (בבלי, גיטין סב, א).

הפעילות: יצירת קומיקס בעקבות המקורות.

האדם לעומת העולם

התחנה עוסקת בדילמה של מקומנו בעולם והיחס בינינו לעולם שסביבנו – מה חשוב יותר?

מקורות יהודיים: "כל אחד ואחד חייב לומר: 'בשבילי נברא העולם'" (משנה, סנהדרין ד, ה), "אדם נברא בערב שבת ומפני מה? שאם תזוז דעתו עליו אומר לו: יתוש קדמך במעשה בראשית" (בבלי, סנהדרין לח, ב), "לכל אחד ואחד צריכים להיות שני כיסים לשמוש בעת הצורך: בכיס אחד יהיה כתוב: 'בשבילי נברא העולם' ובכיס האחר: 'ואנכי עפר ואפר'" (על פי שיח שרפי קודש).

הפעילות: דילמות סביב כתבות עיתונאיות.

שמיטה

התחנה עוסקת בשמיטת האדמה ובמשמעויות הסביבתיות והחברתיות שלה.

מקור יהודי: "וְשֵׁשׁ שָׁנִים תַּזְרַע אֶת אֲרָצְךָ וְאַסְפָּתָהּ אֶת תְּבואָתָהּ. וְהַשְׁבִּיעַת תִּשְׁמְטָנָה וְנִטְשָׁתָה" (שמות כג, י-יא).
הפעילות: משחק קלפים.

האדם כעץ

התחנה עוסקת בדמיון בינינו לעצים ומעלה שאלות וסוגיות על משמעותו של הדמיון הזה עבורנו.

מקור יהודי: "כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה" (דברים כ, יט).

הפעילות: כרטיסיות עם שאלות אישיות.

קיימות

התחנה עוסקת בקיימות – הדאגה לקיומו של כדור הארץ בעתיד.

מקור יהודי: אגדת חז"ל – "הזקן הנוטע חרובים ואדריינוס (מדרש תנחומא, קדושים ח; מדרש ויקרא רבה כה, ה).
הפעילות: יחידה דיגיטלית.

המלצה לחלוקת הלימוד

מומלץ לפתוח את הלימוד בתחנות הבסיסיות:

ברמה 1 – "התבוננות" ו"מקבלים אחריות על הסביבה"

ברמה 2 – "לראות את הטוב ולהכיר תודה" ו"יש לי שמ"ץ"

ברמה 3 – "לעובדה ולשומרה" ו"קום, התהלך בארץ".

בפעילות של שתי תחנות בבת אחת, מומלץ להתאים תחנות מורכבות וארוכות זו לזו או לתחנות גמישות יותר. לדוגמה, ברמה 2 התחנה "גשם" והתחנה "לוח השנה העברי והחיבור לטבע" מאפשרות שתיהן מרחב פעילות גדול יותר, וכך אפשר להתאים אותן זו לזו.

רמה 1

התבוננות והכרת הטוב

מה בתחנה

קרטיסיית הנחיות לפעילות
12 תמונות (משותפות לרמה 2)
קוביית מילים (משותפת לרמה 2)
דף עבודה

עזרים נדרשים

עפרונות

הכנה מקדימה

יש לצלם את דף העבודה לכל תלמיד בתחנה
(נמצא בחוברת זו בעמ' 12).

מבנה הקבוצה

קבוצות של 4-5 תלמידים

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את המושגים המרכזיים של הפעילות: הכרת הטוב וברכות הנהנין.
הסבירו את חשיבות הנושא ואת הקשר שלו לתרבות היהודית: בחיי היום-יום על פי רוב איננו שמים לב לעולם סביבנו ולהנאתנו ממנו, ואיננו מכירים תודה על הטבע ועל עצמנו. הכרת תודה היא ערך חשוב, ולכן ביהדות יש דרך להכיר תודה על דברים מהטבע שאנו נהנים מהם: ברכות הנהנין. בפעילות זו נתבונן סביבנו, נמצא דברים מיוחדים בעולם הטבע, ונלמד על הברכות ועל הכרת תודה.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבקרטיסיית הפעילות. כל תלמיד בתורו יטיל את הקובייה ויבחר תמונה המתאימה לדעתו למילה שעל הקובייה. המילים: טוב, יפה, מעניין, מיוחד, חשוב, מפתיע. עליו לנמק מדוע בחר דווקא בתמונה זו. לאחר מכן יקבלו כל התלמידים דף עבודה על ברכות הנהנין וימלאו אותו לחוד או בזוגות.

בסיכום הפעילות

בקשו מהתלמידים לספר אילו דברים חדשים למדו בפעילות זו, אילו מושגים הכירו; מה הם יכולים לשנות בחייהם בעקבות הפעילות כך שיתבוננו יותר בעולם סביבם ויכירו עליו תודה. התלמידים יוכלו להציע "תמונה" נוספת – ממקום שטיילו בו או מסביבתם – שמתאימה לאחת המילים בקובייה.

מידע והנחיות למורה

בתחנה התלמידים עוברים שני שלבים של מודעות לעולם הסובב אותנו. בשלב הראשון הם נדרשים להתבונן בעולם בתשומת לב ולהבחין בתופעות המיוחדות והמעניינות בו. בשלב השני, לאחר שישימו לב לייחודו, יוכלו להרגיש הכרת תודה על כך שהם חיים בעולם כזה. הכרת התודה הזאת היא הבסיס לרצון ולמחויבות שלנו לשמור עליו – המסר המרכזי בערכה זו. שלב אחד לפני הכרת התודה הוא השלב של הכרת הטוב – ההכרה כי דבר מסוים טוב (לסביבה, ליקום, לנו) – ובעקבות הכרה זו אנו נמלאים הודיה על קיומו. ביהדות הכרת התודה מובעת בברכות לאלוהים. ברכות אלו מכונות "ברכות הנהנין", והן מבטאות את התפיסה של המסורת היהודית שלפיה על כל דבר שאנו נהנים ממנו עלינו להכיר תודה, בדיוק כפי שאנו מודים למי שנותן לנו משהו, להורים המכרסמים אותנו, למורים המלמדים אותנו ועוד. הברכות הן הדרך של המסורת היהודית להודות, אך כמובן הודיה היא ערך חשוב לכל אדם, בלא קשר לאמונתו.

הברכות שהבאנו נאמרות בתדירות שונה:

ברכות יום-יומיות – על אוכל ושתייה, כמו הברכות שמברכים לפני אכילת ירקות ופירות.

ברכות מזדמנות ותדירות – כמו ברכה על ריח של פרי או צמח.

ברכות מזדמנות בתדירות קבועה – כמו ברכת האילנות הנאמרת בחודש ניסן כאשר רואים שני עצי פרי פורחים. ברכות אחרות הקשורות לעונות השנה הן ברכות על רעם, ברק וקשת.

ברכות בזמנים מיוחדים – ברכות על מאורעות ייחודיים. את הברכה על הים אומר רק מי שלא ראה אותו לפחות שלושים יום, ויש דעה שאומרים אותה רק כשרואים אוקיינוס. עוד יש ברכות הנאמרות כשרואים אדם חשוב או כשרואים מישהו יוצא דופן במראהו.

החלק האחרון של דף העבודה מעביר את הרעיון לחיינו הפרטיים ומחבר אותו לנקודת מבט חילונית – החשיבות של ההודיה על דברים שנראים לנו מובנים מאליהם.

הצעות להרחבה

אפשר לדון במשמעות ההודיה עבורנו: למה אנחנו צריכים להודות? מה זה עוזר לנו להבין? איך ההודיה משנה את היחס שלנו לדברים הרגילים?

אפשר להרחיב גם את נושא ההתבוננות. אם אפשר, כדאי להוציא את התלמידים לחצר ולעשות את פעילות ההתבוננות שם: להטיל את הקובייה ולמצוא מסביב בטבע ובסביבה היום-יומית פרטים המתאימים למילה שבקובייה.

עוד רעיונות להרחבה תוכלו למצוא באתר "לבנה" של קרן תל"י בחודש אלול בכותרת **ברכות – דרך מסורתית לשים לב**.

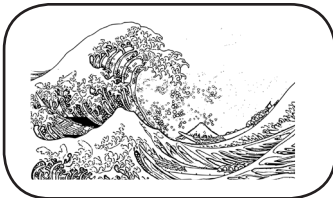

הַתְּבוּנוֹת מְבִיאָה לְהַכָּרַת תּוֹדָה

אֲכַשֶּׁר בִּקְלוֹת לַעֲבֹר לִיד דְּבָרִים יָכִים בִּטְבַּע וְלֹא לָשִׁים אֲלֵיהֶם לֵב.
הַמִּסְרָת הַיְּהוּדִית מְלַמֶּדֶת אוֹתֵנוּ לָשִׁים לֵב לְדִבְרֵים הַטּוֹבִים סְבִיבֵנו
וְלַהֲכִיר תּוֹדָה (לַהוֹדוֹת) עֲלֵיהֶם.

הַחֲכָמִים חִבְּרוּ בְּרָכוֹת תּוֹדָה עַל הַנָּאָה מֵהַטְּבַע. לְבָרְכוֹת אֵלֹהֵי קוֹרְאִים
בְּרָכוֹת הַנֶּהֱנִין.

1. לְכַנִּיכֶם כָּמָּה דְּגַמְאוֹת לְבָרְכוֹת. מִתְּחוּ קוֹ מֵהַבְּרָכָה לְדַבֵּר שְׁעָלֶיו הִיא נֶאֱמָרֶת.

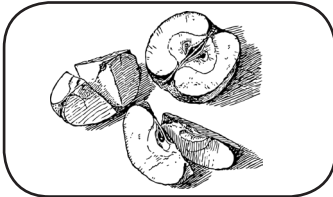
בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
בוֹרֵא פְּרֵי הָאֲדָמָה.

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
שֹׁעֵשֶׂה אֶת הַיָּם הַגָּדוֹל.

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
הַנּוֹתֵן רֵיחַ טוֹב בִּפְרוֹת.

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
שֶׁלֹּא חָסַר בְּעוֹלָמוֹ כָּלֹם וּבָרָא בּוֹ
בְּרִיּוֹת טוֹבוֹת וְאֵילָנוֹת טוֹבִים לְהַנּוֹת
בָּהֶם בְּנֵי אָדָם.

**2. עַל אֵילֹו דְּבָרִים בִּטְבַּע הֵייתֶם רוֹצִים לַהֲדוֹת?
צִירוּ אוֹ כְּתִבוּ לְכַחוֹת שְׁלוֹשָׁה דְּבָרִים.**

מה בתחנה

כרטיסיית הנחיות לפעילות והסבר למשחק

דף מקורות

לוח מצויר: **נוהגים באחריות**

18 קלפים מצוירים

עזרים נדרשים

דפים או מחברת

עפרונות

מבנה הקבוצה

קבוצות של 4-5 תלמידים

בפתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את המושג המרכזי של הפעילות: אחריות.

הסבירו את הנושא ואת הקשר שלו ליהדות: מכיוון שיש לנו היכולת לעשות דברים בעולם, אנחנו חייבים לקבל עלינו אחריות על המעשים שלנו, לפעול כדי לבנות ולא לקלקל. ביהדות הרעיון הזה מובע באגדה שנקרא בפעילות על האדם הראשון בגן עדן.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות. אפשר לקרוא אותן יחד בקול במליאה. בשלב הראשון יקראו התלמידים את המידע בכרטיס "האדם הראשון בגן עדן" ויענו על השאלות בדף או במחברת. גם את הדף הזה אפשר לקרוא במליאה. בשלב השני יעברו התלמידים למשחק עם הלוח והקלפים. ההנחיות לפעילות כתובות בצד האחורי של כרטיסיית ההנחיות לפעילות. בסיכום המשחק יפרידו התלמידים בין הפעולות הטובות לסביבה לבין הפעולות הפוגעות בה.

בסיכום הפעילות

חזרו לנושא האחריות ושוחחו עם התלמידים: אילו דברים שראינו בעולם הם באחריותנו? מה אנחנו יכולים לשנות במעשינו כך שננהג באחריות ונשמע לבקשתו של אלוהים באגדה שלא נקלקל את העולם?

מידע והנחיות למורה

האגדה היא מדרש של חז"ל על פסוק מספר קהלת: "רְאֵה אֶת מַעֲשֵׂה הָאֱלֹהִים כִּי מִי יוּכַל לְתַקֵּן אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה" (קהלת ז, יג). על פי הפשט, הכוונה היא שמה שאלוהים עשה, אף אם הוא נראה לנו "מעוות", הוא שעשה אותו ואין בכוחו של איש לתקנו. המדרש טוען שנושא הפסוק הוא האדם: אם הוא מעוות ומקלקל את מעשה האלוהים, איש לא יוכל לתקן אותו אחריו. ואכן אנחנו רואים כיום מעשים רבים של האדם שמקלקלים את העולם.

כל הנופים, בעלי החיים והצמחים שהתפתחו במאות מיליוני שנים על פני כדור הארץ נהרסים לעיתים קרובות בתוך שנים מעטות ואף כחות מכך. האגדה מבקשת שנבין: כמה קל לקלקל, כמה קשה לתקן. לכן עלינו לעצור לפני הקלקול.

פעילות המשחק ממחישה אילו דברים אנו עצמנו יכולים לעשות כדי לצמצם ככל האפשר את הקלקול הזה.

הצעות להרחבה

אפשר להציג בפנטומימה עם קלפי המשחק: חלקו לתלמידים קלפים שונים, והם יציגו לכיתה את הפעולה המצוירת בהם. התלמידים ינסו לגלות מהי הפעולה ויאמרו אם היא טובה לסביבה או פוגעת בה.

מה בתחנה

כרטיסיית הנחיות לפעילות

ספר מאויר: **משה והגדי**

עזרים נדרשים

טוש מחיק

דף או מחברת

עפרונות

הכנה מקדימה

יש לוודא שהספרים נקיים מתשובות התלמידים שהשתמשו בהם לפני כן.

מבנה הקבוצה

קבוצות של 4-5 תלמידים

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את המושג המרכזי של הפעילות: צער בעלי חיים.

הסבירו את חשיבות הנושא ואת הקשר שלו ליהדות: אנחנו מחויבים לדאוג לבעלי החיים שברשותנו משום שהם באחריותנו. ביהדות יש איסור צער בעלי חיים, כלומר אסור לצער בעלי חיים. בפעילות נקרא אגדה מהמסורת היהודית על דאגתו של משה לצאנו.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות.

התלמידים יקראו את אגדת משה והגדי וישלימו את בועות הדיבור והמחשבה הריקות שבציורים. פעילות הכתיבה יכולה להיעשות בזוגות – אפשר שבכל פעם תלמיד אחר יכתוב את תשובתו.

אחרי הקריאה יענו התלמידים על השאלות שבסוף הספר.

שימו לב: הקפידו למחוק את הכתוב על הלוחות לפני המעבר לקבוצה הבאה.

בסיכום הפעילות

הציעו לתלמידים להקריא את תשובותיהם. סכמו: מה אנחנו לומדים על משה רבנו מהסיפור? מה אנו לומדים על הדרך שבה עלינו לנהוג בבעלי החיים?

שאלו: איזו התנהגות אנו יכולים לאמץ בעקבות הסיפור?

מידע והנחיות למורה

אגדת משה והגדי מסופרת באוסף מדרשי חז"ל על חומש שמות – "שמות רבה". חז"ל הביאו את הסיפור כדי להוכיח את יכולות המנהיגות של משה – הוא שם לב לכל אחד מבעלי החיים שבעדרו, וכמובן העדר הוא משל לעם. אנו דנים בסיפור כפשוטו ועוסקים בחשיבות של תשומת לב לצורכיהם של בעלי החיים שברשותנו.

הצעות להרחבה

כדאי לדון עם התלמידים על הקשבה לבעלי החיים שלנו. אם יש פינת חי בבית הספר, מומלץ לדון על בעלי החיים שבה.

בעלי החיים אינם מדברים. אילו סימנים מסייעים לנו להבין את צורכיהם?

- יש לספק תמיד מים ואוכל נקיים ולהחליף את הנסורת מעת לעת. אם בעלי החיים מרחרחים את האוכל או את המים ואינם אוכלים או שותים, יש לבדוק אם יש בהם לכלוך.
- יש להתקין מקום מחסה ושינה סגור למכרסמים ולבעלי חיים אחרים.
- סימנים שבעל החיים חולה: אינו פעיל בשעות הפעילות הרגילות שלו, פרוותו מלוכלכת ופרועה, אינו אוכל או שותה כרגיל. במקרים כאלה יש להסב את תשומת ליבו של מבוגר אחראי.

מה בתחנה

כרטיסיית הנחיות לפעילות

כרטיס מידע: **מינים מקומיים ולא מקומיים**

4 לוחות לוטו

28 כרטיסים למשחק הלוטו

מבנה הקבוצה

קבוצות של עד 4 תלמידים

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את המושגים המרכזיים של הפעילות: מינים מקומיים ולא מקומיים, שבעת המינים, מין כולש. הסבירו את המונח "מין" – סוגים שונים של בעלי חיים. לכל מין יש בית גידול – מקום שבו הוא חי ושהוא המתאים לו ביותר. בפעילות נלמד מה עלול לקרות אם הוא עובר לסביבה אחרת או אם מין אחר בא לסביבה שלו. שבעת המינים הם צמחי מאכל שמקום גידולם בארץ ישראל, כלומר הם מינים מקומיים. במסורת היהודית יש לצמחים אלו חשיבות מיוחדת (ראו במידע למורה).

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות. בשלב הראשון יוכנו התלמידים לכרטיס המידע "מינים מקומיים ולא מקומיים". את המידע הזה אפשר לקרוא יחד במליאה. בשלב השני ישחקו התלמידים במשחק לוטו. ההנחיות כתובות בצידו האחורי של דף הפעילות, ואפשר לקרוא אותן יחד או להסביר בעל-פה.

מידע והנחיות למורה

התחנה נוגעת בנושא המורכב של מינים מקומיים ולא מקומיים. אין הגדרה ברורה לצמחים לא מקומיים. (למשל האם הרימון, שהובא הנה מפרס לפני כמה אלפי שנים, הוא כבר מין מקומי?) את שבעת המינים אנחנו מחשיבים מינים מקומיים בגלל הקשר התרבותי בתורה, אף שיש שיטענו שהם אינם מין מקומי.

מין (באנגלית species) הוא המונח המדעי לקבוצה של בעלי חיים או צמחים המתרבים בתוך עצמם אך אינם יכולים להתרבות עם קבוצות אחרות. (אין לבלבל עם מין במשמעות sex) מכיוון שבחלוקה (בטקסונומיה) של בעלי החיים יש הייררכיות רבות, לעיתים מתבלבלים בין מינים לבין קבוצות אחרות כמו משפחות או זנים. לדוגמה: הפילים הם **משפחה** שיש בה שני **סוגים** – פיל אפריקני ופיל אסייתי. בסוג פיל אפריקני יש שני **מינים**: פיל היער האפריקני ופיל סוואנה אפריקני. בעבר, כאשר המינים סווגו אך ורק לפי מראה, נכללו כל הפילים תחת הכותרת של מין אחד (וכך גם בשבעת המינים). כדי שלא לבלבל את התלמידים, לא ציינו במשחק שמות של מינים אלא של סוגים או אפילו משפחות, לפי השימוש הישן של המילה.

מומלץ להסביר מהו מין פולש. פולש – נכנס לאזור זר ומשתלט בכוח על הסביבה. "בכוח", כלומר יש לו יכולות פיזיות טובות יותר להשיג מזון או מיומנויות הישרדות שדוחקות מינים מקומיים. יש מינים לא מקומיים אשר אינם גורמים נזק למינים המקומיים, ולכן אין רואים בהם מין פולש. מין פולש הוא מין אשר תופס מקורות מזון ומחיה של מינים קיימים. רוב המקרים של מינים פולשים המוכרים בימינו נבעו מפעולות האדם, בידועין או שלא בידועין.

לשבעת המינים יש מעמד מיוחד ביהדות. עוד לפני שנכנסו בני ישראל לארץ כנען, בשנות נדודיהם במדבר, נכתב שהארץ מבורכת בשבעת צמחי המאכל האלה. מהצמחים האלה היו מביאים את הביכורים, והם הראשונים בברכות (כלומר אם יש לפני אדם שני פירות, עליו לברך קודם כול על פירות שבעת המינים ולאכול מהם).

גישה זו המעמידה בראש את הגידולים המקומיים יש לה חשיבות אקולוגית, שכן כך המערכת האקולוגית הקיימת מתחזקת, ופוחתת הסכנה לפגיעה באיזונה בשל פלישת מינים זרים.

התשובה לשאלה בכרטיס המידע: צמחי שבעת המינים משמשים כולם למאכל, ורובם אף מגודלים בחקלאות – בתקופת התורה וגם בימינו.

בסיכום הפעילות

אפשר לבקש מהתלמידים להתבונן במינים הפולשים המצוינים על הלוחות ולספר: האם ראו אותם בטבע? האם מעתה יתייחסו אליהם אחרת, כשהם יודעים שהם פולשים?

הצעות להרחבה

אפשר להרחיב על השפעתם של מינים פולשים באמצעות דף העבודה המצורף (בעמוד הבא).

מָה דַעְתְּכֶם עַל דּוֹלְפִין בַּכִּנֶּרֶת?

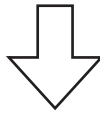
למדנו שכאשר מכניסים לאזור טבעי בעל חיים חדש או צמח חדש, הסדר באזור משתבש ונהרס. רוצים דגמה? בבקשה:

מָה דַעְתְּכֶם: הָאֵם כִּדָּאִי לַגִּדֵּל בַּכִּנֶּרֶת דּוֹלְפִין חֲמוּד? רַעִיּוֹן נַחֲמָד, נָכוֹן?

בואו נראה מה יקרה:

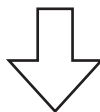
הדולפין יאכל דגים רבים החיים בכנרת.

לצפורים שהיו אוכלות את הדגים לא יהיה מזון והן ימותו.

הצפורים היו רגילות לאכל גם עכברים שהיו פוגעים בשדות. אחרי שהן ימותו, העכברים יתרבו ויאכלו את כל היבול הגדל באזור.

מסקנה: גם חיות חמודות או צמחים יפים שאנחנו אוהבים צריך (השלימו)

מה בתחנה

כרטיסיית הנחיות לפעילות

דף עבודה

עזרים נדרשים

עפרונות

הכנה מקדימה

יש לצלם את דף העבודה לכל תלמיד בתחנה (נמצא בחוברת זו בעמ' 23).

מבנה הקבוצה

קבוצות של 4-5 תלמידים

את דף העבודה כל תלמיד ותלמיד ממלא בעצמו.

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את המושגים המרכזיים של הפעילות: האדם עץ השדה, עץ משפחתי, שורשים. הסבירו את הרעיון של התחנה: האדם דומה לעץ. במסורת היהודית יש אגדות ומדרשים רבים המשווים את האדם לעץ. כשנדגיש את הקשר בינינו לעצים, נראה כיצד אנחנו בסופו של דבר חלק מהטבע ומחברים אליו.

הנחיות לפעילות

העבודה על הדף אישית, אך בערכה יש ארבעה כרטיסי פעילות, כך שכדאי לחלק את התלמידים לארבע קבוצות. על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות. אפשר לקרוא אותן יחד בקול במליאה. בדף העבודה עליהם למלא את הפרטים.

בסיכום הפעילות

בקשו מהתלמידים לומר מהם קווי הדמיון בינינו לעצים. הזמינו אותם להקריא את מה שכתבו בדפים (מהם הכירות והשורשים שלהם).

מידע והנחיות למורה

המקור היהודי שהתחנה מבוססת עליו הוא הפסוק "כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה" (דברים כ, יט). במקור עצמו פירוש המילים שונה מהפירוש שלנו היום. הקטע בתורה עוסק באיסור לעקור עצי מאכל בזמן מלחמה ומעלה תמיהה: "כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לְבֹא מִפְּנֵיךְ בַּמִּצְוָה?" כלומר האם העץ הוא אדם, אויבך, שהכרחי שגם הוא יסבול ויהיה במצור? זוהי שאלה רטורית שמבקשת לומר שאל לנו לפגוע בעץ משום שהוא נותן לנו פירות למאכל ואינו פוגע בנו. עם זאת, מכיוון שהפסוק אינו ברור לחלוטין, הוא קיבל פרשנויות שונות במהלך השנים, ובימינו, בעקבות שירו של נתן זך **כי האדם עץ השדה** התקבעה המשמעות של הדמיון בין האדם לעץ. השוואה כזו קיימת גם במקורות היהודיים (ועל כך ראו בהמשך).

המטרה של התחנה היא למצוא את קווי הדמיון בין בני האדם לעץ כדי שנוכל להבין שאנחנו חלק מן הטבע. לאחר קריאת ההנחיות לפעילות ולפני חלוקת דפי העבודה אפשר לשאול את התלמידים במה אנחנו דומים לעץ ולכתוב את התשובות על הלוח. תלמידים שיישאר להם זמן יוכלו להוסיף קווי דמיון בעקבות קווי הדמיון שכתובים על הלוח.

הצעות להרחבה

בפתיח לתחנה אפשר לקרוא לתלמידים את האגדה "אילן, במה אברכך?" (ראו בעמוד הבא) ולקשר אותה לפעילות. כדאי להסביר מהו משל (העברת רעיון באמצעות סיפור מתחום אחר) ולשאול: מיהו האילן? מהם הפירות שלו? מהו הצל? מהי אמת המים? ומהן הנטיעות?

בסיכום הלימוד אפשר לעשות פעילות כיתתית: לצייר עץ על דף גדול או על לוח בכיתה ולתלות עליו עלים או פירות המייצגים את התלמידים: הדביקו על כל עלה או פרי את תמונת הילד ואת התכונות המיוחדות אותו – "הפירות" שלו, כוחותיו, יכולותיו, יצירותיו וכו'.

אילן, בַּמָּה אֲבָרְכָהּ?

רב נחמן ורב יצחק יָשְׁבוּ יחד בְּסֵעוּדָה, אָכְלוּ וְשָׁתוּ.
בְּאַשֶׁר עָמְדוּ לְהַפְרִיד זֶה מִזֶּה, אָמַר רב נחמן לרב יצחק: אָנָּה, בָּרְכֵנִי.
עָנָה לוֹ רב יצחק: אֲמַשִּׁל לָךְ מִשָּׁל.

לָמָּה הִדְבַּר דוֹמָה?
לְאָדָם שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ בַּמִּדְבָּר וְהָיָה רָעֵב וְעָיִף וְצָמָא,
וּמֵצֵא אֵילָן [עֵץ] שִׁפְרוֹתָיו מִתּוֹקִים וְצִלּוֹ נָאֶה
וְאַמֶּת הַפִּיּוֹם [הַנֶּחֱלָל] עוֹבֶרֶת תַּחְתָּיו.
אָבֵל מִפְּרוֹתָיו וְשִׁתָּה מִמֵּימָיו וַיֵּשֶׁב בְּצִלּוֹ.
וּבְשִׁעָמֹד לָלֶכֶת לְדֶרֶכּוֹ, פָּנָה לְאֵילָן וְאָמַר:
אֵילָן, אֵילָן, בַּמָּה אֲבָרְכָהּ?
אִם אֹמֵר לָךְ שֶׁיְּהוּ פְּרוֹתֶיהָ מִתּוֹקִים – הֲרִי פְּרוֹתֶיהָ בָּבֶר מִתּוֹקִים.
שֶׁיְּהֵא צִלָּהּ נָאֶה – הֲרִי צִלָּהּ בָּבֶר נָאֶה.
שֶׁיְּתֵהא אִמֶּת הַפִּיּוֹם עוֹבֶרֶת תַּחְתֶּיהָ – הֲרִי אִמֶּת הַפִּיּוֹם עוֹבֶרֶת תַּחְתֶּיהָ.
אֶלֹא, כֹּה אֲבָרְכָהּ: יְהִי רָצוֹן שֶׁכָּל נְטִיעוֹת שְׁנוּטָעִים מִמֶּךָ יִהְיוּ בְּמוֹתָהּ.

אִף אִתָּה, רַב נחמן, בַּמָּה אֲבָרְכָהּ?
אִם אֲבָרְכָהּ אוֹתָהּ שֶׁיְּתֵהא גְּדוֹל בְּתוֹרָה – הֲרִי אִתָּה גְּדוֹל בְּתוֹרָה;
אִם אֲבָרְכָהּ אוֹתָהּ בְּעֶשֶׂר – הֲרִי יֵשׁ לָךְ עֶשֶׂר רַב;
אִם אֲבָרְכָהּ אוֹתָהּ בְּבָנִים – הֲרִי יֵשׁ לָךְ בָּנִים.
אֶלֹא, כֹּה אֲבָרְכָהּ: יְהִי רָצוֹן שֶׁיְּהִיוּ כָּל צִאֲצָאִיהָ בְּמוֹתָהּ.

על פי תלמוד בבלי, מסכת תענית, דף ה, עמוד ב

העצים ואנחנו

2

העץ זקוק לשמש, למזון ולמים כדי לצמח וכדי שפרותיו יהיו טובים.

• למה אתם זקוקים כדי לחיות?

• מה או מי בחיים שלכם עוזר לכם לצמח ולהצליח?

1

העץ צומח כל הזמן. קשה לראות את הגדילה כי העץ צומח מעט בכל יום. רק לאחר ימים רבים שמים לב שהעץ גדל.

במה אתם שונים היום ממה שהייתם בשנה שעברה?

3

לעץ יש שורשים, והם מחברים אותו לאדמה ונותנים לו מזון ומים.

גם לנו יש שורשים: המשפחה שגדלנו בה. כתבו את שמות ההורים, הסבים והסבות שלכם. כתבו ליד כמה מהם במה אתם דומים (תכונה, תחביב, מראה).

רמה 2

לראות את הטוב ולהכיר תודה

מה בתחנה

קרטיסיית פעילות

11 תמונות

קוביית מילים

דפי עבודה לצילום

עזרים נדרשים

עפרונות

הכנה מקדימה

יש לצלם את דפי העבודה לכל תלמיד בתחנה (נמצא בחוברת זו בעמ' 26-27). מומלץ לצלם על דף אחד בשני צידיו.

מבנה הקבוצה

קבוצות של 4-5 תלמידים
את דף העבודה כל תלמיד ותלמיד ממלא בעצמו.

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את המושג המרכזי של הפעילות: הכרת תודה.

הסבירו שבטבע ובעולם הסובב אותנו יש דברים שאנו רגילים אליהם ולכן לעתים קרובות איננו שמים לב לחשיבותם או לייחודם. בתחנה נלמד להתבונן בעולם בעיניים חדשות ובעקבות כך להכיר תודה עליו.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבקרטיסיית הפעילות.

כל תלמיד בתורו יטיל את הקובייה ויבחר תמונה המתאימה לדעתו למילה שעל הקובייה. המילים: טוב, יפה, מעניין, מיוחד, חשוב, מפתיע. עליו לנמק מדוע בחר דווקא בתמונה זו.

לאחר מכן יקבל כל תלמיד דף עבודה (שני עמודים) שבמרכזו אגדת חז"ל המלמדת הכרת תודה על דבר יום-יומי – הרוח – ובעקבותיה הכרת תודה משלנו. התלמידים ימלאו את דף העבודה לחוד.

בסיכום הפעילות

אפשר לעשות סקר: היכן רוב התלמידים ממקמים את עצמם על הציר שבין תשומת לב לעולם סביב לבין אדישות? הציעו לתלמידים להקריא את התשובות שלהם לשאלות האישיות בעמוד השני. תוכלו לערוך על הלוח רשימה של דברים שראוי להכיר עליהם תודה ביום-יום (השאלה האחרונה בדף). אפשר להעלות שאלה למחשבה: האם אפשר לפתח (או לטפח) את הכרת הטוב?

מידע והנחיות למורה

ההתבוננות והמודעות הן בסיס חשוב לקבלת אחריות על העולם, ולכן הן חוזרות ברמות שונות. תחילת הפעילות זהה לתחנה "התבוננות" ברמה 1 ודף העבודה שונה. בתחנה התלמידים עוברים שני שלבים של מודעות לעולם הסובב אותנו.

בשלב הראשון אנו נדרשים להתבונן בעולם בתשומת לב ולהבחין בתופעות המיוחדות והמעניינות בו. השלב השני הוא **הכרת הטוב** – נעבור לדף העבודה שעניינו חשיבותה של **הכרת התודה** על כך שאנו חיים בעולם כזה. הכרת התודה הזאת היא הבסיס לרצון ולמחויבות שלנו לשמור עליו.

האגדה התלמודית המובאת בדף העבודה מספרת על הכרת תודה לאלוהים. הכרת התודה של רבי שמעון בן חלפתא לבתו על כך שהיא מנפנפת למענו במניפה כדי להקל עליו את החום באה לידי ביטוי במתנת בושם. אך הרוח הנושבת חזקה הרבה יותר מעוצמת המניפה של הבת ומעוררת ברבי שמעון התפעלות והכרת תודה: כמה בושם היה צריך לתת לבורא עולם על הרוח שהשיב!

בעיני החכמים, הטבע כולו הוא מעשה ידי הבורא, ולכן הם מכירים לו תודה. אך גם מי שאינו מאמין ראוי שיכיר תודה על הטבע, למי שירצה (לאדמה, ליקום ועוד).

הצעות להרחבה

אפשר לדון במשמעות ההודיה בעינינו: למה אנחנו צריכים להודות? מה היא עוזרת לנו להבין? איך ההודיה משנה את היחס שלנו לדברים הרגילים?

אפשר גם להרחיב את נושא ההתבוננות. אם אפשר, כדאי להוציא את התלמידים לחצר ולעשות את פעילות ההתבוננות שם: להטיל את הקובייה ולמצוא מסביב בטבע ובסביבה היום-יומית פרטים המתאימים למילה שבקובייה.

המלצות לפעילויות נוספות בחודש אלול באתר "לבנה":

[אני רוצה תמיד עיניים/ נתן זך](#)

[ללמוד להתבונן ולהלל – בעקבות שירה של לאה גולדברג](#)

[אילו משקפיים אתם מרכיבים?](#)

[לצאת ולהתבונן בטבע](#)

לראות את הטוב ולהפיר תודה

כאשר אנו מתבוננים בכל היופי והייחוד שיש בעולם, ראוי שנכיר תודה על כל הדברים שביננו. הכרת התודה טבעית במיוחד בהתבוננות בדברים מיוחדים ונדירים. אך המסורת היהודית מלמדת שיש להודות גם כאשר אנו מתבוננים בדברים יום-יומיים ומוכרים.

א. קראו את הסיפור וענו על השאלות.

רבי שמעון בן חלפתא וחרוץ

רבי שמעון בן חלפתא סבל מאוד מן החום.

ביום קיץ אחד חם במיוחד ישב במקום האהוב עליו – קצה גבעה הפתוח לרוח.

אך באותו היום לא נשבה הרוח, ולרבי שמעון היה חם מאוד.

פנה אל בתו ואמר לה: בתי, הניפי עלי במניפה, ואני אתן לך פמה בכרים של נרד (חבילות של בשם).

עוד הוא מדבר, ורוח נעימה וקרירה החלה לנשב.

התמלא רבי שמעון הכרת תודה ואמר: פמה בכרים של נרד מגיעים לבעל הרוח הזה (לאלוהים)!

על פי תלמוד בבלי, מסכת בבא מציעא, דף כו, עמוד א

1. רבי שמעון בן חלפתא התפעל מהרוח שקיררה אותו. מה מיוחד ברוח

לעומת המניפה של בתו?

.....

2. כאשר אתם מסתובבים בחוץ, האם אתם שמים לב לדברים היפים שבטבע?

סמנו על הציר היכן אתם נמצאים – עד כמה אתם שמים לב:

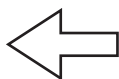
אף פעם לא
שמים לב
לדברים
היפים בטבע

כמעט ולא
שמים לב

לפעמים
שמים לב

בדרך כלל
שמים לב

שמים לב
מאוד
לדברים
היפים בטבע

ב. למה חשוב להכיר תודה?

הכרת התודה היא ערך חשוב בחיי האדם. מלאו את בועות המחשבה, וכתבו:

מה משמעותה של הכרת התודה בעינינו ובעיני הסובבים אותנו?

1

מדוע חשוב לומר תודה למי שנותן לי

מתנה?

.....

.....

.....

2

הכרת תודה על דברים מיוחדים ויוצאי

דופן כמו

.....

חשובה כי

.....

3

מדוע חשוב לומר תודה גם על דברים שנראים

מוזבנים מאליהם (כמו העובדה שאנו נושמים

והשמש הזורחת)?

.....

.....

.....

4

רשמו שלושה דברים שעליהם חשוב

להכיר תודה ביום-יום.

..... •

..... •

..... •

יש לי שמ"ץ – שימוש מחדש, מחזור, צמצום הצריכה

מה בתחנה

כרטיסיית פעילות והנחיות למשחק

כרטיס קומיקס: חבורת "יש לי שמ"ץ" מנקה את העיר

לוח משחק: יש לי שמ"ץ

קלפי שאלה

עזרים נדרשים

חיילי משחק

קוביית משחק

מבנה הקבוצה

קבוצות של 4-5 תלמידים

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את המושג המרכזי של הפעילות: **יש לי שמ"ץ** – שימוש מחדש, מחזור, צמצום הצריכה. הסבירו שבתחנה נכיר דרכים להפחתת הזיהום וההרס של כדור הארץ. כתבו גם את המושג "לא תשחית" – זה כלל במסורת היהודית שלומדים ממנו שאסור להרוס חפצים.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות.

בשלב הראשון יקראו התלמידים את הקומיקס המציג את "חבורת יש לי שמ"ץ" ואת העיקרון המנחה של התחנה – דרכים לצמצום הזיהום בעולם. לאחר הקריאה ישחקו התלמידים במשחק המסלול לפי ההנחיות בצידה האחורי של כרטיסיית הפעילות. במשחק ייקחו התלמידים קלפי שאלה העוסקים בנושא התחנה. הציעו לתלמידים לומר בקול את שם הדמות שבקלף ואז לשאול את השאלה. מטרת המשחק: להפוך את העיר המזוהמת לעיר ירוקה בסוף המסלול.

בסיכום הפעילות

בקשו מהתלמידים לתת דוגמאות מחייהם לכל אחד ואחד מהכללים – כיצד הם יכולים לצמצם, למחזר ולהשתמש מחדש, ובכך לממש את הכלל "לא תשחית" – לא להשחית דברים טובים לשווא, לא להשחית את כדור הארץ?

מידע והנחיות למורה

התחנה מבוססת על שלוש הדרכים העיקריות שבני אדם פרטיים וגופים יכולים לאמץ כדי לשמור על כדור הארץ: שימוש מחדש, מחזור וצמצום (ובראשי תיבות שמ"ץ). שלוש הדרכים האלה הן שלוש ה-R באנגלית: **Reuse**, **Recycle**, **Reduce**. נסביר כל אחת מן הדרכים לפי סדר החשיבות שלהן:

שימוש מחדש – גם בדברים הבסיסיים וההכרחיים או החשובים לנו מאוד כדאי לשקול שימוש בחפצים מיד שנייה והעברת חפצים לשימוש חוזר – בגדים, ספרים, דפים משומשים בצד אחד, משחקים ועוד.

מחזור – שיטה זו יעילה כחות (בשל המחלוקת על מידת התועלת שלה לסביבה ועל עלותה הכספית) אך נכונה כאשר אין מקום לשימוש מחדש. חומר גלם שכבר אינו ראוי לשימוש ואפשר למחזר חשוב להביא למחזור – שאריות מזון (לקומפוסט), נייר, קרטונים, בקבוקים, פסולת אלקטרוניקה, סוללות וזכוכית שרבים מאיתנו אינם יודעים שאפשר למחזר ושיש ברוב היישובים הגדולים מכלים לאיסופה.

צמצום – הפחתת הצריכה והשימוש – לקנות פחות ולהשתמש פחות במשאבי טבע, לרבות מים ואנרגיה. זו הדרך היעילה ביותר למנוע זיהום מכני שהצריכה היא הבעיה הגדולה של העולם המודרני הבזבזני, בעיקר צריכה של דברים שניתנים חנים או זולים. במיוחד מומלץ לצמצם את השימוש במשאבים מזיקים או מזהמים – שקיות ניילון שאינן מתכלות, דלק, חומרים רעילים כמו דשנים וחומרי ריסוס ועוד.

הדמויות בקומיקס מייצגות כל אחת את הדרכים האלה, והמשחק מציג דוגמאות מחיי היום-יום (של אנשים פרטיים, נותני שירותים וחברות) לשימוש בכל אחת מן הדרכים.

המקור היהודי שהפעילות מבוססת עליו הוא האיסור "לא תשחית" מהפסוק "כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה [...]" (דברים כ, יט). את האיסור הזה להשחית עצים רמב"ם מרחיב בקטע המובא אף הוא בתחנה: "כל המשבר כלים, וקורע בגדים, והורס בנים, וסותם מעין, ומאבד [זרק] מאכלות דרך השחתה, עובר בלא תשחית" (רמב"ם, **משנה תורה**, הלכות מלכים, פרק ו, הלכה י).

כלומר רמב"ם מרחיב את איסור ההשחתה לפגיעה כלשהי במשהו שיש בו תועלת. בתחנה חיברנו את איסור ההשחתה לדרכים השונות שבהן האדם משחית את העולם ולשלוש הדרכים שבהן אפשר להימנע מהשחתה.

רמב"ם, רבי משה בן מיימון, (1138-1204) – מגדולי חכמי ישראל בכל הדורות. היה רופא במקצועו וכתב ספרים רבים בנושאי הגות והלכה. בארבעה עשר הכרכים של משנה תורה רחב היריעה מפורטות ההלכות – החוק היהודי – בכל תחומי החיים.

הצעות להרחבה

אפשר להפוך את הפרויקט "יש לי שמ"ץ" לכרויקט כיתתי. התלמידים יקבלו משימה: לבחון היכן אפשר לאמץ את הכללים בכיתה, בבית הספר, בשכונה או בחייהם הפרטיים. בעקבות כל פעולה שיעשו הם ימלאו כרטיס שבראשו הדמות המתאימה. אפשר לצרף תמונות. דוגמה לכרטיסים ראו בעמוד הבא.

בתוכנית **אדמ"ה** של קרן תל"י (קיימת **בגרסת רשת** באתר של תל"י) יש הצעה לפעילויות נוספות בנושא, בפעילות של כיתות ו בשיעור השלישי בכותרת "בל תשחית".

**שימוש
מחדש**

הפעולה: _____

היכן נעשתה: בבית/ בכיתה/ בבית הספר/ אחר: _____

פירוט:

מחזור

הפעולה: _____

היכן נעשתה: בבית/ בכיתה/ בבית הספר/ אחר: _____

פירוט:

**צמצום
הצריכה**

הפעולה: _____

היכן נעשתה: בבית/ בכיתה/ בבית הספר/ אחר: _____

פירוט:

מה בתחנה

כרטיסיית פעילות

כרטיס מידע: להיות צרכנים נבונים

טבלת משחק: צרכנות במחשבה תחילה

20 כרטיסים

עזרים נדרשים

דף או מחברת

עפרונות

מבנה הקבוצה

קבוצות של 4-5 תלמידים

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את המושגים המרכזיים בפעילות. למעלה כתבו את הכותרת "צרכנות נבונה", ותחתיה חמישה כללים מן היהדות שאפשר ללמוד מהם על צרכנות נבונה, כל אחד מהם מתאים למקרים אחרים: "לא תשחית", "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם", "צער בעלי חיים", "לא תחמוד", "ואהבת לרעך כמוך". הסבירו את חמשת הכללים האלה שהתחנה מתבססת עליהם.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות. התלמידים יקראו את המידע על צרכנות נבונה בכרטיס "להיות צרכנים נבונים". עליהם לענות על השאלות הפותחות. בדף יקראו על חמש גישות לצרכנות נבונה המבוססות על ערכים מהמסורת היהודית. במשחק יש טבלה המחולקת לפי חמשת הערכים, והתלמידים יסדרו עליה את הכרטיסים כך שכל כרטיס יהיה במספר השורה המתאים לו ובעמודה המתאימה לתוכנו. אם סידרו נכון, לאחר שיהפכו את הכרטיסים, יתקבל ציור עם משפט.

בסיכום הפעילות

הציעו לתלמידים לחשוב כיצד לממש את מה שלמדו. הציגו מצבים שבהם אנו מתכננים לקנות משהו: מתי עלינו לעצור ולבחון אם הקנייה נבונה? אילו שאלות נשאל את עצמנו כדי לבחון זאת? תארו מקרה של קניית מתנה מסוימת, בגד, ממתק ועוד.

מידע והנחיות למורה

הצריכה היא עניין חשוב מאוד בשמירת הסביבה משום שמרבית הנזק שנגרם לכדור הארץ נובע מצרכנות מופרזת – יותר בתי חרושת, יותר אשפה, יותר כריתת יערות, יותר גידול בקר, יותר שרפת דלק ועוד כהנה וכהנה. בתחנה בחרנו להתמקד בחמישה ערכים שיכולים לשמש תמריצים לצרכנים. חמשת הערכים האלה הם למעשה

מצוות מהתורה. האיסור של צער בעלי חיים מבוסס אף הוא על פסוק מהתורה (ראו בתחנה "צער בעלי חיים" ברמה 3). את האיסור "לא תשחית" פגשנו גם בתחנה "יש לי שמ"ץ". המקרים במשחק מובאים מעולמם של התלמידים. אם הם מתקשים בסידור הכרטיסים, הזכירו להם להתמקד במילים המודגשות הקשורות קשר ישיר לנושא.

חשוב: יש לנהוג בשיקול דעת בדיון על הימנעות מצריכה, בלא הטפה. הרצון לרכוש טבעי וקיים אצל כולנו. אין פסול מוחלט בצריכה כל עוד היא מדודה ונובעת משיקול דעת.

הצעות להרחבה

התחנה יכולה לשמש בסיס לפעילות כיתתית בנושא צריכת היתר, ובעיקר המרוץ אחר המותגים. יש להתמקד רק בדברים שההורים קונים לבקשת התלמידים עצמם ולא לעסוק בקניות המשפחתיות. אפשר לתלות בכיתה טבלה של חמשת הכללים, וכל תלמיד שינהג על פי אחד הכללים – ובעיקר "לא תחמוד" – יכתוב את סיפורו על כתף, והמורה תתלה אותו במקום המתאים (אפשר בעילום שם).

צרכנות במחשבה תחילה					יחידים מגן ישראלי רמה 2 זרנות נבונה
🌱 צער בעלי חיים קניה שגורמת צער (או סבל) לבעלי חיים	❤️ ואהבת לרעך כמוך קניית מוצרים שייצורם מנע באנשים אחרים (למשל הפועלים שמייצרים אותם עובדים בתנאים מסוכנים)	👁️ לא תחמוד קניית מוצרים רק כי אחרים קנו אותם או רק כדי שיקנאו בנו	🔒 ונשמרתם מאד לפשייתכם קניית מוצרים שמסכנים בבריאותם	🌐 לא תשחית קניית מוצרים שכבר יש לנו וזריקת הדברים הישנים אף שהם טובים ומתקנים. קניה של מוצרים המסכנים בבריאות האדם קניה בלי שער שגורמת לזבל מיותר של מוצרי המבצע ולזיהום	
1 הטלפון של עמית התקלקל אחרי שנה. הוא ביקש שיקנו לו טלפון חדש, אבל הוריו אמרו שיש לשלוח אותו לחיקון ושאינן סיבה להשחית.					1
	2 אצל אורי בבית מזמינים ירקות היישר מהמנדלים. כך הם עוזרים לחקלאים להרוויח יותר – החשלים מנע ודישור אליהם.				2
			3 ההורים של ליאם אינם מסכימים לקנות לו קורקינט חשמלי, הם אומרים שזה מסוכן בגלל של.		3
					4

1
 דור ביקש מהוריו שיקנו לו אייפון כמו לחבר שלו במקום הטלפון שיש לו.

2
 ייתם חושב שלמים אין שום טעם. עדיף לשתות קולר. אז מה אם קולר הורסת את השיניים?

3
 בשיעור אומנת אמרה לנו שאין לה צורך לרכוש סיגר. גם אם החלוצה מיקרס. זה לא יפריע לה כי יש לה עוד חולצות.

4
 דור ביקש מהוריו שיקנו לו אייפון כמו לחבר שלו במקום הטלפון שיש לו.

מה בתחנה

כרטיסיית פעילות

סיכור: האוצר של סבא אליקו

לוח פעילות: מצמח לקומפוסט ובחזרה

10 כרטיסים: 5 מצוירים, 5 כתובים

מבנה הקבוצה

קבוצות של 4-5 תלמידים

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את המושגים המרכזיים של הפעילות: מחזוריות, קומפוסט, זבל שהוא אוצר.

הסבירו לתלמידים בקצרה על המחזוריות בטבע: לאחר שהצמחים או בעלי החיים מתים, הם נרקבים, והחומרים שהם מורכבים מהם חוזרים לאדמה ונהיים למזון. ממזון זה צומחים צמחים חדשים ובעלי החיים ניזונים מהם.

נלמד איך לנצל את המחזוריות הזאת כדי להפוך זבל לאוצר.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות.

התלמידים יקראו את הסיפור, ובעקבותיו ינסו לסדר את מעגל הקומפוסט – מהכרטיס שבולוח, בכיוון הפוך לכיוון השעון. אם סידרו נכון, הציורים על הכרטיסים ישתלבו היטב ברקע של ציור הלוח.

לסיכום הפעילות

בקשו מהתלמידים לתאר בעל-פה את השלבים של מחזוריות הצמח והקומפוסט: איך הזבל נהפך לאוצר. כתבו את השלבים במעגל על הלוח. שאלו כיצד הלימוד הזה תקף בחיינו בבית הספר או בבית.

מידע והנחיות למורה

התחנה עוסקת במחזור מזון. מחזור מזון יקטין הן את כמות הזבל הן את כמות הדשנים הכימיים והסינתטיים שהשימוש בהם מזיק.

המקור שהתחנה מבוססת עליו הוא המשנה במסכת שביעית שדנה בשמירה. במקור המשמעות של "אוצר" הוא מחסן, ערמה גדולה. אומנם חכמי המשנה לא ראו בקומפוסט "אוצר" במובן של ימינו, אך המשנה מלמדת שבימי קדם הכירו החקלאים היטב את ערכו הרב של הזבל האורגני – שאריות צמחים שנקטפו והושארו בשדה או שאריות מזון שנזרקו בחזרה לאדמה ונרקבו.

אפשר בהקדמה או בסיכום השיעור להרחיב על חשיבותו של הדשן. למעשה אין כל אפשרות להשתמש באדמה לגידולים לאורך זמן בלא דישון. הצמחים מכלים את המינרלים שבאדמה ההכרחיים לצמיחתם (למשל חנקן), ובלא דשן לא יצמחו גידולים טובים במחזור הגדילה הבא. כאמור דשן יכול להיות פשוט צמחים שהושארו להירקב על האדמה.

הצעות להרחבה

מומלץ לבנות קומפוסטר בית ספרי עם התלמידים. עמותות שונות מספקות קומפוסטרים חנים או מלמדות לבנות אותם. לאחר שיחה על סוגי המזון שנכון להשליך לקומפוסטר, הזכירו לתלמידים להשליך לשם את שאריות האוכל המתאימות שלא נאכלו, ובסיועו של הגנן הם ידשנו בקומפוסט את האדמה בחצר בית הספר.

מה בתחנה

כרטיסיית פעילות

כרטיס סיפור: **אגדת חוני המעגל**

קומיקס של חוני המעגל – "פאזל" לסידור (8 חלקים)

כרטיס עבודה: **השפעת הגשמים בימינו**

עזרים נדרשים

דף או מחברת

עפרונות

מבנה הקבוצה

קבוצות של 4-5 תלמידים

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח מושגים מרכזיים בפעילות: המילה "גשם", ותחתיה שני המושגים "בצורת" ו"שיטפונות". בקשו מהתלמידים עצמם להסביר מה המשמעות של מושגים אלו בעינינו. הסבירו שבתחנה נדון בחשיבות הגשמים ובסכנות של מיעוט גשמים וריבוי גשמים ונבין מה בכוחם של בני האדם לעשות בעניין הגשמים.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות. התלמידים יקראו את אגדת חוני המעגל וישלימו בדף או במחברת את בועות הדיבור בצד האגדה. לאחר מכן יסדרו התלמידים את שמות חלקי האגדה המצוירים לפי הסדר, על פי תוכנם. אם סידרו נכון, הציור ברקע יתחבר. לסיכום היחידה – דף משימות המקשר את נושא הגשם לימינו.

בסיכום הפעילות

שוחחו עם התלמידים על הקשר של האגדה לימינו. אם עבדו עם כרטיס העבודה, שוחחו על הידיעות העיתונאיות המובאות בו. אם לא עבדו עם כרטיס העבודה, כדאי להסביר מעט על הנושא. שאלו: מדוע הייתה התפילה הכלי היחיד שבו נעזרו בימי קדם בזמן מיעוט גשמים או ריבוי גשמים? מה אפשר לעשות היום שלא היה אפשר לעשות אז?

מידע והנחיות למורה

נושא הגשם והמים חוצה תרבויות וזמנים. בכל התרבויות החקלאיות העתיקות היו טקסים, חפצים או טקסטים להורדת הגשם, ונקודת המוצא של כולם היה העדר השליטה: לא היה בכוחו של האדם להוריד גשם כרצונו וגם לא להפסיקו כשהיה הרסני, ולכן פנה לכוחות חזקים ממנו. התחנה מציגה מצב שבו האדם הוא סביל, אינו שולט בכול. כיום המצב מעט שונה מימים עברו מכיוון שטכנולוגיות כגון חיזוי מזג האוויר (שלפיו אפשר למשל להחליט אם להקדים את הקטיף ולהתכונן לסערות כדי למנוע נזקים),

פיזור יודיד כסף (להגברת הגשמים), התפלת מים ועוד נותנים לנו מעט שליטה בגשמים, וזה אחד הנושאים בדפי העבודה. אך כל הטכנולוגיות האלה אינן מונעות את משבר המים בארץ ובעולם הנובע מגידול האוכלוסייה, ולכן גם בימינו עלינו לחסוך מים.

אגדת חוני המעגל מחברת אותנו לתקופת חז"ל, לפני כאלפיים שנה. חוני היה תנא (חכם משנה) ידוע. במשנה ובתלמוד יש עשרות סיפורים על הורדת גשמים בזכות מעשים של אנשים, ומקריאת סיפורים אלו אפשר ללמוד על הערכים שהיו חשובים בעיני עורכי המשנה והתלמוד: מי שזכו להוריד גשמים היו על פי רוב גומלי החסדים, אנשים שדואגים לזולת, ולאו דווקא גדולי החכמים. מכאן שחוני המעגל היה לא רק חכם גדול אלא גם אדם טוב.

הצעות להרחבה

אפשר לעסוק בכיתה בנושאים הקשורים לדף העבודה. שוחחו על כוחות הטבע לעומת האדם, ודברו על חשיבות החיסכון במים ועל האמצעים לחסוך מים.

בתוכנית **אדם"ה** של קרן תל"י (קיימת [בגרסת רשת](#) באתר של תל"י) אפשר למצוא הרחבה על הנושא בתוכנית לכיתה ה', בשיעור השלישי בכותרת "ארץ ישראל ותלותה בגשמים".

מה בתחנה

לוח פעילות מחולק ל-6 אזורי פעילות

עזרים נדרשים

טוש מחיק

אמצעי מחיקה (סכוג או מגבות נייר)

דף או מחברת

עפרונות

מבנה הקבוצה

ביחידים או בזוגות, עד 4 תלמידים בתחנה. התלמידים יישבו בארבעת הצדדים של לוח הפעילות.

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את המושג המרכזי של הפעילות: החגים והטבע.

הסבירו לתלמידים שכמה מהחגים בלוח השנה העברי קשורים לפעולות חקלאיות או לעונות השנה. בקשו מהם לציין חגים כאלה. אפשרות אחרת: ציינו שמות חגים, והתלמידים יאמרו אם הם חגים חקלאיים. התלמידים ודאי יפתעו לגלות שחגים כמו פסח או סוכות הם חגים חקלאיים. בפעילות נגלה מה הקשר של החגים לטבע.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבמרכז לוח הפעילות.

בלוח חמש משימות – משימה לכל חג. כל תלמיד יעבוד על תחנה אחת. אפשר לעבוד בזוגות. התלמידים יוכלו למלא את המשימות בכתיבה על הלוח עצמו (בטוש מחיק בלבד), אך אז עליהם למחוק את התשובות אם תלמיד אחר ירצה למלא משימה באותו חג. לחלופין הם יוכלו לכתוב בדף או במחברת.

שימו לב: הקפידו למחוק את הלוחות לאחר העבודה כדי שהתלמידים הבאים יקבלו לוח נקי.

בסיכום הפעילות

בקשו מהתלמידים בלי להסתכל בלוח לציין את הקשר של כל אחד מהחגים לטבע – לעונה החקלאית, לעונת השנה או לגורם אחר.

מידע והנחיות למורה

היהדות התגבשה בתקופה שבה רוב בני האדם היו חקלאים. גם בני ישראל בעת העתיקה עסקו בעיקר בחקלאות. משום כך לוח השנה העברי הוא חקלאי בעיקרו.

שלושה מהמועדים החשובים בלוח השנה העברי – פסח, שבועות וסוכות – קשורים לשלוש עונות חקלאיות. **פסח** – תחילת קציר השעורים, **שבועות** – תחילת קציר החיטים, **סוכות** – איסוף התבואה מהשדה לפני בוא הגשמים. חגים אלו קשורים גם למאורעות היסטוריים (פסח – זכר ליציאת מצרים, שבועות – זכר למעמד הר סיני ומתן תורה, סוכות – זכר לשיבתם של בני ישראל בסוכות במדבר). המנהגים וההלכות שלהם עוסקים בשני הפנים האלה של החגים.

מהמועדים המאוחרים, שמקורם בתקופת חז"ל (לכני כאלפיים שנה), בחרנו שני מועדים המתקשרים אף הם לטבע: **חנוכה** – חג היסטורי שחל במקרה בימי הבשלת הזיתים, ובכך מתקשר גם לנושא ההיסטורי של החג – נס כך השמן (שמן זית). מבחינת עונות השנה, חנוכה חל בשיא החורף שבו שעות האור מועטות, ובכך מצטרף לחגי אור רבים שמצוינים בעולם ושבהם מדליקים נרות ואורות. אפשר להרחיב בנושא באמצעות הפעילויות באתר לבנה של קרן תל"י, בחודש כסלו. בקטע "ימים מתקצרים ומתארכים" יש מדרש על הקשר בין חנוכה לעונת החורף וקישור למצגת חגי אור ברחבי העולם.

טו בשבט – מועד חקלאי מובהק שקבעו חז"ל – מיום זה מחשבים את גיל העץ ופירותיו, ולפיו מקיימים שתי מצוות עיקריות: מצוות עורלה – אסור לאכול מפירות העץ בשלוש השנים הראשונות; מצוות מעשרות – על האדם לתת מעשר (עשירית) מיבולו לכוהנים וללוויים (משום שלא היו ברשותם אדמות) ולעניים, בכל שנה מעשר לקבוצה אחרת.

לימים היה טו בשבט לחג אכילת הפירות של ארץ ישראל ואחר כך לחג הנטיעות.

בתחנה התלמידים לומדים על חמשת החגים ועל משמעותם החקלאית. חשוב להבהיר לתלמידים שלחגים יש גם משמעויות ענייניות קשורות לחקלאות. בפעילויות התמקדנו אך ורק במנהגים החקלאיים של כל חג.

הפתרונות לחידות

טו בשבט

הפתרון לתפזורת הפירות:

א	ע	י	נ	ב	ק	י	ב
ת	א	ש	כ	ו	ל	י	ת
ש	ו	נ	מ	ש	מ	ש	מ
ס	ט	ת	נ	א	נ	ז	ר
ת	פ	ו	ז	ס	ט	י	ל
א	ח	ר	ו	ב	י	פ	י
ח	ג	ו	י	ר	נ	נ	צ'
ד	ש	ס	ק	ל	ה	ר	י

חנוכה

פתרון התשבץ:

1. שמן 2. מסיק 3. מנורה 4. זיתים 5. כבישה 6. בית בד

בטור המודגש: **שמן זית**

פסח

פתרון החידה בציורים:

אביב הגיע, פסח בא.

שבועות

פתרון כתב החידה:

סלינו על כתפינו

ראשינו עטורים

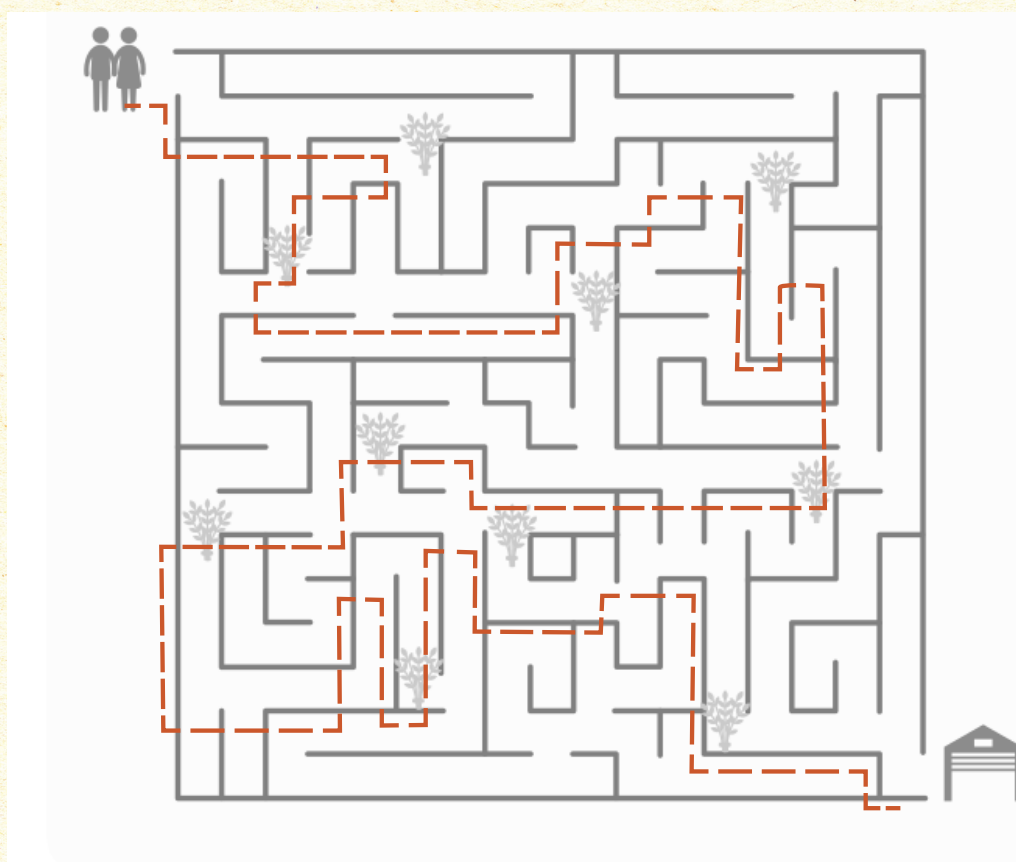
מקצות הארץ באנו

הבאנו ביכורים.

התשובות לשאלות: 1. בסלים על כתפיהם 2. מקצות הארץ 3. ב

סוכות

פתרון המבוך:

מה בתחנה

כרטיסיית פעילות

דף סיפור: **רבי יהודה הנשיא והעגל**

4 כרטיסי משימה

עזרים נדרשים

דף או מחברת

עפרונות

מבנה הקבוצה

קבוצות של 4-5 תלמידים

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את המושג המרכזי של הפעילות: צער בעלי חיים.

מה פירושו? הסבירו שהוא מבוסס על האיסור מהתורה לצער בעלי חיים. בתחנה נלמד סיפור אגדה על חכם יהודי, ובו דוגמאות להתנהגות העוברת על האיסור.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות.

התלמידים יקראו את הסיפור ואז יבחרו באחת ממשימות הכתיבה וימלאו אותה.

בסיכום הפעילות

בעקבות הפעילות אפשר לערוך דיון כיתתי ולבקש מהתלמידים להביא דוגמאות מחיינו: כיצד לנהוג בבעלי החיים סביבנו? לא לדרוך על שיירת נמלים, לא להציק לחתולי רחוב וכדומה.

מידע והנחיות למורה

התחנה מבוססת על שני מקורות מהמסורת היהודית: איסור צער בעלי חיים (שהוזכר גם בתחנה על הצרכנות) וסיפור הממחיש את הרגישות שיש לנהוג בבעלי חיים, גם כשאין זה מובן מאליו.

רבי יהודה הנשיא (המכונה רבי) – מגדולי התנאים (חכמי המשנה), חי במאה ה-2 לספירה בציפורי שבגליל. הוא שערך את המשנה, כלומר קבע את הנוסח הסופי שלה. המשנה היא אוסף מאמרים והלכות של חז"ל על התורה, והיא חלק חשוב בתורה שבעל-פה. רבי היה נשיא הסנהדרין, התפקיד החשוב ביותר בהנהגה היהודית תחת שלטון הרומאים. לרבי היו יחסי ידידות קרובים עם השלטונות, ופעמים רבות הם עזרו בשמירה על זכויות היהודים בארץ.

שימו לב: על פי הסיפור, אין איסור לאכול בעלי חיים. הסיפור אינו מטיף לצמחונות אלא להתחשבות ולחמלה. גם בעלי חיים הנתונים לשליטתנו – עגל ההולך לשחיטה או גורי חולדה בביתנו – ראויים לחמלה.

רמה 3

קום, התהלך בארץ

מה בתחנה

כרטיסיית פעילות

מפת ארץ ישראל

10 כרטיסים עם כתבי חידה

מבנה הקבוצה

קבוצות של 4-5 תלמידים

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את המושגים המרכזיים של הפעילות: קום, התהלך בארץ; שמורות טבע. שאלו את התלמידים אם הם יודעים איפה בתורה הפסוק כתוב. הזכירו בקצרה את הסיפור של אברהם בפרשת לך לך בחומש בראשית (ראו הרחבה במידע למורה), והסבירו שלעיתים קרובות החיבור הרגשי למקום נולד מהיכרות איתו. הסבירו שבחרנו להכיר את הארץ דרך שמורות הטבע שלה שמשקפות את ייחודם של אזורים שונים בארץ וממחישות למה חשוב לשמור על הסביבה.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות. המשחק בתחנה הוא בדגם של "מחפשים את המטמון". התלמידים יתחילו בכרטיסייה הפותחת עם איור החסידה, ופתרון נכון של המידע יוביל אותם לאתר המרומז בה ולכרטיסייה הבאה (שעל גבה מצויר הציור שנמצא במפה בצד האתר). סידור הכרטיסיות לפי סדר "הטיול" יחשוף בתחתיתן בהיפוך את השורות הפותחות בשירו של יורם טהרלב: "קום והתהלך בארץ בתרמיל ובמקל, וודאי תפגוש בדרך שוב את ארץ ישראל".

בסיכום הפעילות

בקשו מהתלמידים לספר פרט מפתיע אחד שלמדו על שמורות הטבע בארץ, לספר באילו מן השמורות ביקרו ומה ראו בהן ולבחור שמורת טבע אחת שהם יבקשו מהוריהם לטייל בה. אפשר להשמיע את השיר **קום והתהלך בארץ** ששרה להקת פיקוד צפון.

מידע והנחיות למורה

מטרת התחנה להכיר לתלמידים שמורות הטבע בארץ, את ייחודן ואת ייחוד החי והצומח בהן, תוך חיבור להיסטוריה של העם והמדינה.

שם התחנה לקוח מדבריו של אלוהים לאברהם בפרשת לך לך: "קום והתהלך בארץ לארפה ולרחבה כי לך אתננה" (בראשית יג, יז). אברהם נשלח למסע בארצו החדשה כדי להכיר אותה ולהתחבר אליה. התורה אינה מפרטת אם אכן ערך אברהם את המסע הזה, אך אנו יכולים להזדהות עם המטרה. יורם טהרלב השתמש בפרפרזה על הפסוק הזה בשורה הפותחת בשירו הידוע: "קום והתהלך בארץ בתרמיל ובמקל".

בפעילות התלמידים "יבקרו" בעשר שמורות טבע. להלן סדר השמורות והרמזים לתלמידים המתקשים:

1. עין גדי (רמז: חפשו את נחל דוד במפה)
2. הר הכרמל (רמז: בעל החיים יגלה את הפתרון)
3. הכנרת (רמז: צורתה מזכירה כינור, וכך גם שמה)
4. מכתש רמון (רמז: מה שמו של האסטרונוט הישראלי?)
5. הר החרמון (רמז: בעל חיים וצמח יגלו את הפתרון)
6. ים סוף (רמז: קריעת...)
7. חולות אשדוד (רמז: חפשו את החולות)
8. נהר הירקון (רמז: שם הדג יגלה לכם את הפתרון)
9. ים המלח (רמז: שם הצמח יגלה את הפתרון)
10. שמורת החולה (רמז: מן הכנרת לכו צפונה).

בהנחיות הדגישו לתלמידים שהמידע בכרטיסייה מסייע לפתרון, ועודדו אותם לקרוא גם את החידה וגם את המידע הנוסף.

הצעות להרחבה

אפשר לתת לתלמידים "מטמון" כאשר הם מגיעים לתחנה האחרונה – שמורת החולה. אמרו לתלמידים שהמילה "חולה" בהיפוך אותיות תוביל אותם למטמון, והחביאו מטמון תחת "הלוח" – לוח הכיתה. המטמון יכול להיות חטיף בריא, פירות, מדבקות, תעודות הצטיינות וכדומה. מומלץ לבחור באחד המקומות לטיול כיתתי. בפעילות כיתתית אפשר לתת לתלמידים לעבוד בזוגות על אחת השמורות שבתחנה ולהתמקד במאפיין אחד ייחודי שבגללו השמורה חשובה כל כך.

יש מידע רב באתר של **רשות הטבע והגנים** <https://www.parks.org.il>

"לעובדה ולשומרה": האחריות שלנו לעולם

מה בתחנה

כרטיסיית פעילות

כרטיס מידע

לוח משחק: "לעובדה ולשומרה" – מפת העולם

15 קלפי "לעובדה"

15 קלפי "לשומרה"

15 קלפי הפתעה

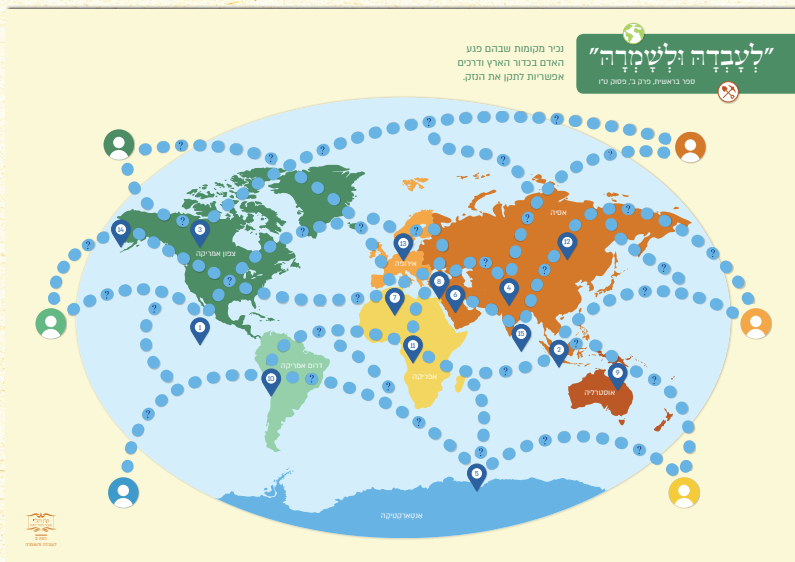
עזרים נדרשים

2 קוביות

חיילי משחק

מבנה הקבוצה

קבוצות של 4-5 תלמידים

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את המושגים המרכזיים של הפעילות: אחריות, לעובדה ולשומרה. אפשר להקריא את הפסוק מתוך כרטיסיית המידע. הסבירו שנעסוק בפעילות של האדם בעולם ("לעובדה") ובאחריות שלו לשמור עליו ("לשומרה"). אפשר להזכיר כי זו הכותרת של מרכז הלמידה משום שהיא תמצית הרעיון של השמירה על הסביבה. חשוב להדגיש שעבודת האדמה והקדמה הטכנולוגית והתעשייתית חיוניות לאדם – לעובדה; אבל כשאין נזהרים בהן, הן מביאות הרס, ולכן יש צורך גם באיזון – לשומרה.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות. בשלב הראשון יקראו התלמידים את הכתוב בכרטיס המידע "לעובדה ולשומרה". בשלב השני ישחקו סביב מפת העולם: בעקבות הכרטיסיות "לעובדה" שיקבלו, עליהם להגיע למקומות שונים בעולם שיש בהם בעיות אקולוגיות קשות בגלל פעולות האדם. שם הם יקבלו את כרטיסיית "לשומרה" המתאימה וילמדו על פתרונות למניעת הרס כדור הארץ במקרה זה. ינצח מי שיגיע לכל שלושת המקומות שקיבל בכתיחת המשחק ויחזור ראשון לישראל.

בסיכום הפעילות

כל תלמיד יזכיר את אחת הבעיות שפגשו בה במשחק, שמעניינת אותו ושהוא מרגיש שחשוב מאוד לטפל בה. אף שהבעיות הן כלל עולמיות, רבות מהן נובעות מהצטברות מיליוני פעולות של אנשים פרטיים. תנו דוגמה לדברים שאנו, האנשים הפרטיים, יכולים לעשות כדי לצמצם את האשפה וכדומה.

מידע והנחיות למורה

נושא התחנה הוא אחריות, האחריות של האדם לפגיעה בכדור הארץ. שלא כמו התחנות האחרות שעוסקות בנושאים שקשורים במישרין לחיי התלמידים, הסוגיות בתחנה הן עולמיות, וברובן התלמידים אינם יכולים לעשות דבר. מטרת התחנה היא מודעות. אנו מקווים כי הגברת המודעות והדאגה לסביבה בגיל צעיר תגדל דור חדש שמתחשב בפעולותיו בכדור שעליו אנו חיים, ומקרים כגון אלו יילכו ויפחתו.

התחנה מבוססת על פסוק מספר בראשית. על פי המתואר בתורה, המטרה של אלוהים בהצבת האדם בגן עדן היא "לעובדה ולשומרה" – לעבוד בעולם ולפתח אותו, למשל בחקלאות, אך גם לשמור עליו ולא לקלקל את הקיים.

חלק מהבעיות העולמיות בתחנות קיימות גם בישראל, כדאי להזכיר אותן. לדוגמה:

משבר המים (בקישור לנקודה 6) – גם ישראל מצויה על סיפו של משבר מים, והמצב חמור במיוחד בשטחי הרשות הפלסטינית. הקמת המתקנים להתפלת מים רק דוחה את הקץ מפני שהמאבק על מקורות המים שלנו עם שכנותינו עדיין קיים.

הכחדת מינים (בקישור לנקודה 9) – מינים רבים שלא מזמן עדיין חיו בישראל נכחדים היום או על סף הכחדה – הנמרים במדבר יהודה, הנשר המקראי ברמת הגולן, האיילים בכרמל ועוד. את הנשרים ואת האיילים מנסים להרבות שוב באמצעות הבאת נשרים ואיילים מארצות אחרות לרבייה.

זיהום נפט: אסון נחל עברונה (בקישור לנקודה 14) – בשנת 2014 דלף צינור נפט זיהום חמור את השמורה היפה עברונה באזור אילת. זיהום זה הוא אחד מאסונות הטבע החמורים שאירעו בישראל.

הצעות להרחבה

מכיוון שאחת הסוגיות עוסקת בישראל, כדאי להרחיב עליה. הציעו לתלמידים לעשות עבודת חקר על ים המלח. בעבודה עליהם להציג תצלומים של ים המלח בעבר והיום, לבחור באחת מהפעולות המזיקות הנעשות שם, לכתוב עליה כמה שורות ולהציג הצעה לתיקון המצב.

מידע אפשר למצוא בין השאר באתר [רשות המים](#), באתר הארגון [אדם טבע ודין](#), בכתבה "ים המלח בסכנה" בכתב העת [מסע אחר](#) וכמובן בוויקיפדיה.

מה בתחנה

כרטיסיית פעילות

כרטיס פתיחה: האם אנחנו צורכים יותר מדי?

כרטיסיות היגדים

כרטיס משימות: תוצאות הצרכנות

עזרים נדרשים

דף או מחברת

עפרונות

בריסטול וטושים

מבנה הקבוצה

זוגות

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את המושגים המרכזיים של הפעילות: צורך וצרכנות, "איזהו עשיר – השמח בחלקו". הסבירו את המושגים ואת הפער ביניהם: כאשר אני צורך משהו, לא בהכרח יש לי צורך בו. החכמים לימדו אותנו כללים של הסתפקות במועט. הכלל שרשמנו על הלוח אומר כי צריכה של דברים אינה נותנת לנו סיפוק. מי ששמח במה שיש לו מרגיש עשיר. מי שרוצה עוד ועוד תמיד ירגיש שחסר לו משהו.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות. בשלב הראשון יעבדו התלמידים עם הדף האם אנחנו צורכים יותר מדי? הם יענו על השאלות בחלק א, ואז יעברו לחלק ב ויתבקשו לסדר את הכרטיסיות על הציר לפי מידת ההסכמה שלהם עם תוכנו. מכיוון שהסידור אישי, אפשר שתלמיד אחד יסדר קודם את כל הכרטיסיות והתלמיד השני אחריו, או לסירוגין – בכל פעם תלמיד אחר יבחר כרטיסייה וימקם אותה. השלב הבא הוא דף המשימות תוצאות הצרכנות. התלמידים יבחרו את אחת התמונות וימלאו את המשימה היצירתית בעקבות ההתבוננות בה.

בסיכום הפעילות

כל תלמיד יכתוב לעצמו החלטה שתסייע לו לצמצם את הצריכה. מומלץ להוסיף את הציטוט מהמסורת היהודית הקשור להחלטה זו. תלמידים המעוניינים בכך יקראו בקול את מה שכתבו.

מידע והנחיות למורה

הצריכה היא סוגיה חשובה מאוד בשמירת הסביבה משום שמרבית הנזק שנגרם לכדור הארץ נובע מצרכנות מופרזת – יותר בתי חרושת, יותר אשפה, יותר כריתת יערות, יותר גידול בקר, יותר שרפת דלק ועוד כהנה וכהנה.

בתחנה בחרנו להתמקד בצריכה המופרזת. (ברמה 2 עוסקים בכללים לצרכנות נבונה.) המילה "צורך" עניינה ההכרחי, ואילו המילה "צריכה" עניינה המיותר.

בשלב הראשון כרטיסיות ההיגדים מציגות לתלמידים גישות שונות לצריכה, לרכושנות, לעודף החפצים, לקנאה באחרים בשל רכושם ועוד. כמה מההיגדים הם מקורות ביהדות. אומנם הפעילות של כיזור ההיגדים מבטאת את המצב הקיים אצל התלמיד, אך שילוב אמרות החוכמה עשוי להציע לו רעיונות חדשים על הצרכנות.

בשלב השני האמירה חדה יותר – מוצגות שלוש דוגמאות לצרכנות יתר, שלושתן ממקומות רחוקים, אך המסקנה מהן תקפה גם לנו.

בדיון חשוב שלא לפסול את גישת התלמידים לצרכנות: אפשר לקנות גם כשמתחשק סתם לקנות, אך במידה, לא להגזים ולשקול אם לקנות או לא לקנות.

הצעות להרחבה

בתחום הצרכנות לכולנו יש השפעה, ולכן אנו ממליצים להרחיב יחידה זו לכל הכיתה. אפשר להציג לפני התלמידים את [התמונות](#) ולעסוק בקשר שלהן לחייהם.

מה בתחנה

כרטיסיית פעילות

דף מידע ושאלות: **להתחבר לטבע**

שאלון: **בחנו את עצמכם**

עזרים נדרשים

דף או מחברת

עפרונות

מבנה הקבוצה

קבוצות של 4-5 תלמידים

התלמידים יענו על השאלון באופן אישי.

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את כותרת התחנה "חיבור לטבע" וציטוט מהקטע של גורדון: "הטבע הוא לאדם מה שהמים הם לדג". בקשו מהתלמידים להסביר את הציטוט. אחר כך הסבירו שכיום רבים מאיתנו מנותקים מהטבע ולא באמת מבינים שהטבע הוא המקור לכל חיינו. זה נושא התחנה.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות.

בשלב הראשון יקראו התלמידים את הדף **להתחבר לטבע** ויענו בדף או במחברת על השאלות על דבריו של א"ד גורדון. בשלב השני יעברו התלמידים לשאלון. השאלון אישי, וכל תלמיד יענה עליו בדף משלו ויסכם את התשובות שלו.

בסיכום הפעילות

אפשר לשאול את התלמידים אם לדעתם התוצאות משקפות באמת את המצב אצלם ולהסביר להם את המגבלות של שאלון כזה, שהוא כלי כללי ולא מדויק.

ערכו סקר על ממוצע הנקודות אצל התלמידים. שוחחו על התוצאות – מה דעתם עליהן? אם לפי דעתן הן אינן רצויות, חשבו יחד על פעילות שתוכל להגביר את החיבור של הכיתה לטבע.

מידע והנחיות למורה

למעשה אנחנו חלק בלתי נפרד מן הטבע. התרבות האנושית כיתחה דברים רבים שגורמים לאדם להרגיש לעיתים שהוא אינו חלק מהטבע ואף לא לרצות להיות חלק ממנו. דבריו של גורדון מעמתים אותנו עם המלאכותיות שבגישה זו.

אהרון דוד גורדון (1855-1922) – מכונה על פי אותיות שמו ברוסית: אָה דֶה גורדון. מהידועים שבחלוצי העלייה השנייה. היה הוגה דעות ומשורר. עלה ארצה בגיל מבוגר ביחס לחלוצים (ארבעים ושמונה) ולא בחל בשום עבודה גופנית בשדה. בצד זאת כתב ופרסם מכתבים ומאמרים הגותיים, בין השאר על חשיבותה של עבודת הקרקע ועל היותה חלק בלתי נפרד מהציונות, ואף ראה בה אידיאל. החלוצים הצעירים שעלה איתם ראו בו מעין אב רוחני והרבו לשאול בעצתו. הוא נדד בארץ ועבד במקומות שונים, עד שגופו הכריעו ובערוב ימיו הוא השתקע בקיבוץ דגניה. בדגניה א הוקם "בית גורדון" לזכרו.

בקטע המובא בדף, גורדון מסב את תשומת הלב לפרדוקס בתרבות האנושית: דווקא ככל שהאדם נוטל מן הטבע לעצמו (כורת יותר יערות, שואב יותר נפט וכו'), הוא מתרחק מן הטבע כי השימוש הזה במשאבי הטבע מבודד אותו מהטבע ומעודד אותו להיות שקוע יותר במעשי ידיו וכחות בטבע עצמו.

הצעות להרחבה

תכננו עם התלמידים פעילות של חיבור לטבע. ארגנו יום טיול לאתר טבעי בסביבת בית הספר. גם אתרים מעשה ידי אדם שאין בהם חותם אנושי יתאימו (למשל חורש נטוע). הציעו יחד פעילויות שתוכלו לעשות שם ושיגבירו את התחושה שאנו חלק מהטבע.

הצעות לפעילויות: חקר בעלי החיים והצמחים בסביבה הטבעית, ספירת מגוון המינים, פרויקט צילום "עשרים גוונים של ירוק", פעילות "בזכות הטבע" – אילו דברים יש לנו בזכות הטבע שאנו יכולים להיווכח בהם בטיול ועוד.

מה בתחנה

כרטיסיית פעילות

3 כרטיסי מקור ומשימה

מדבקות של חיות ודמויות

דף A3, ובו ריבועי קומיקס לצילום

עזרים נדרשים

עיכרון

טושים צבעוניים

הכנה מקדימה

יש לצלם את הדף כמספר התלמידים בתחנה. במדריך זה מצורף הדף בגודל A4 (עמ' 51), לבחירתכם.

יש לגזור דף של 48 מדבקות ל-4 רבעים, בכל אחד 6 מדבקות של ילד או ילדה ו-6 מדבקות של אותה החיה.

אפשר להזמין עוד מדבקות בקרן תל"י.

מבנה הקבוצה

קבוצות של 4 תלמידים

פעילות הקומיקס נעשית בזוגות.

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את המושג המרכזי של התחנה: צער בעלי חיים.

הסבירו שנלמד על שלוש אמרות ביהדות המדריכות אותנו כיצד לנהוג בבעלי חיים. אפשר להקריא במליאה את האמרות שמובאות בראש הכרטיסים ולהסביר אותן.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות.

התלמידים יבחרו באחד מכרטיסי המקור ויקראו את המידע שבו. אפשר לקבוע לכל קבוצה על איזה כרטיס לעבוד, וכך תוכלו לעשות בסוף השיעור סיכום של כל המידע. בתחתית הכרטיס כתובה משימה: ליצור באמצעות המדבקות קומיקס המציג סיפור שקשור לנושא הדף. את המדבקות ידביקו התלמידים על הדף המצולם ויוסיפו בועות דיבור.

אתגר: להציע לתלמידים לשלב בסיפור מילים מתוך רשימה. שילוב המילים האלה יכול ליצור סיפור מעניין, מצחיק ומקורי יותר. לצורך יצירת הקומיקס כדאי להתחלק לזוגות.

בסיכום הפעילות

בפעילות מומלץ לדאוג שכל אחד מהמקורות יילמד, ואז אפשר לערוך סיכום כיתתי המציג את המקורות השונים ואת הקומיקס שנוצר מהם. זוג תלמידים יציג את האמרה שלו ויקריא את הקומיקס שיצר.

מידע והנחיות למורה

התחנה מתבססת על שלושה מקורות ביהדות הקשורים כולם לאיסור צער בעלי חיים. כל פסוק מתייחס לפן אחר של האיסור:

1. עזרה לבעל חיים במצוקה

כִּי תִרְאֶה חֲמוֹר שֶׁנָּאָץ רֵבֶץ תַּחַת מַשָּׂאוֹ וְחִדְלָתָּ מֵעֲזֹב לוֹ [לא תעזור לו?] עֲזֹב תֵּעֲזֹב עִמּוֹ [עזור לו] (שמות כג, ה) – התורה מבהירה שאם אתה רואה בעל חיים סובל והוא שייך לשונא שלך, עליך לעזור לו מכני שאין סיבה שבעל החיים יסבול רק בשל רגשותיך לבעליו. פסוק זה הוא המקור שעליו מבוסס האיסור על צער בעלי חיים.

2. התחשבות בבעלי חיים

לֹא תִּקְסֶם שׂוֹר בְּדִישׁוֹ (דברים כה, ד) – הפסוק מלמד אותנו שגם אם אנו משתמשים בבעלי החיים לצורכינו, עלינו להתחשב בהם, לא להתעלל בהם או להציק להם. כאשר שור דש תבואה, אסור לחסום אותו ולמנוע ממנו לאכול ממנה כדי שלא לגרום לו סבל.

3. אחריות לבעלי החיים שברשותנו

אֲסוּר לוֹ לְאָדָם שִׁטְעֵם בְּלוֹם [שִׁיאֲכַל דְּבַר מָה] עַד שִׂיתֵן מֵאֲכָל לִבְהֵמָתוֹ (בבלי, מסכת גיטין סב, א). האמרה התלמודית מלמדת אותנו כלל בסיסי בגידול בעלי חיים: אנו אחראים להם, ולכן מוטל עלינו לספק את כל צורכיהם. הדוגמה הזאת ממחישה כיצד לעשות זאת – להעדיף אותם בזמן הארוחה. לעצמנו אנחנו יודעים לספק אוכל, אך בעלי החיים אינם יודעים לעשות זאת. אם תמיד נדאג שהם יאכלו לפנינו, לא יקרה שאנחנו נהיה שבעים ונשכח את החיות הרעבות שלנו.

השילוב של המקורות השונים ממחיש שמוטל עלינו להתחשב בכל בעל חיים בסביבתנו – בין שהוא שלנו ובין שהוא שייך לשונאנו, בין שהוא חיית מחמד ובין שהוא חיית עבודה.

הצעות להרחבה

הציעו לכל הכיתה פעילות בית: עליהם להפיק סרטון קצרצר, עד דקה, על אחת האמירות. בסרטון אפשר לצלם בעלי חיים אמיתיים (בלי לגרום להם סבל כמובן) או להתחפש לחיות.

כותרת הסיפור		
3	2	1
6	5	4

1

2

3

4

5

6

מה בתחנה

כרטיסיית פעילות

כרטיס מקורות ומידע: מה מקומו של האדם ביחס לטבע?

3 כרטיסי דילמות

עזרים נדרשים

דף או מחברת

עפרונות

מבנה הקבוצה

קבוצות של 4-5 תלמידים

בחלק של קריאת המאמרים יתחלקו

התלמידים לזוגות או לשלושות.

בכתיחת הפעילות

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות.

כתבו על הלוח את המושגים ואת המקורות המרכזיים של התחנה: למעלה כתבו את כותרת התחנה, ותחתיה כתבו בצד אחד "בשבילי נברא העולם" ובצד האחר "יתוש קדמך".

הסבירו שנעסוק בגישות שונות ליחס שבין האדם לעולם הטבע: האם האדם הוא המין הנבחר ששולט בעולם? האם הוא שווה בחשיבותו ליצורים האחרים? או אולי לפעמים כך ולפעמים כך? אפשר לקרוא יחד את המקורות שבכרטיס ולהסביר אותם לפני תחילת הפעילות.

הסבירו את המשימה של כתיבת תגובות – למעשה הן יהיו דומות לתגובות (טוקבקים) שקוראים כותבים בתחתית כתבות באינטרנט.

בשלב הראשון יקראו התלמידים את כרטיס המידע ויכגשו שלוש דמויות המציגות גישות שונות ליחסים שבין האדם לבין העולם הסובב אותו.

בשלב השני יתחלקו התלמידים לזוגות או לשלושות. כל זוג יבחר דילמה ויקרא את המאמר שמבטא אותה. בעקבות המאמר עליהם לכתוב תגובות קצרות בשם שתיים משלוש הדמויות שפגשו בכרטיס המידע. אפשר לקבוע לכל זוג תלמידים מראש איזה מאמר יקרא.

לסיכום הפעילות

בקשו משלושה תלמידים שונים לתמצת את הדילמה במאמר שקראו, להקריא את התגובות שכתבו ולומר בשם מי כתבו אותן.

מידע והנחיות למורה

האם האדם הוא היצור החשוב ביותר על כדור הארץ? האם הוא שקול בחשיבותו ליצורים האחרים? ואולי יש אפשרות שלישית? במסורת היהודית אין תשובה אחידה לשאלות האלה, ואפשרויות שונות מוצגות בשם אנשים שונים. בתחנה זו בחרנו להציג שלוש גישות, והתלמידים מוזמנים להכיר אותן ולהחליט עם איזו מהן הם מזדהים.

1. **כָּל אֶחָד וְאֶחָד חַיֵּב לֵאמֹר: בְּשִׁבְלִי נִבְרָא הָעוֹלָם** (משנה, מסכת סנהדרין ד, ה) – גישה זו מציבה את האדם במוקד היקום, התכלית האחרונה של הבריאה האלוהית. גם רבים ממי שאינם מאמינים בבריאה אלוהית רואים במין האנושי מרכז העולם, בגלל שכלו המפותח ויכולותיו הטכנולוגיות. לגישה זו תוצאות מוסריות שונות, החל בזכותנו לעשות בעולם ככל העולה על רוחנו וכלה באחריות המוחלטת שלנו לדאוג לשלמותו של העולם.

2. **אָדָם נִבְרָא בְּעֶרְב שֶׁבֶת וּמִפְּנֵי מָה? [...]** שְׁאֵם תְּזוּחַ דַּעְתּוֹ עָלָיו [יתגאה] אֹמֵר לוֹ: יִתּוּשׁ קָדְמָךְ בְּמַעֲשֶׂה בְּרָאשִׁית [בסיפור הבריאה] (בבלי, סנהדרין לח, ב) – גישה זו מציבה את האדם במקום ענייני יותר. אין הוא נעלה לעומת היצורים האחרים, וייתכן שהוא אף נחות מהם, שהרי אפילו היתוש נברא לפניו.

3. **אָמַר רַבִּי שְׁמֻעָה בִּזְנִים מִפְּשִׁיטָה: לְכָל אֶחָד וְאֶחָד צְרִיכִים לִהְיוֹת שְׁנֵי בִּיסִים לְשִׁמוּשׁ בְּעֵת הַצָּרָה: בְּכִיס אֶחָד יִהְיֶה פְתוּב: "בְּשִׁבְלִי נִבְרָא הָעוֹלָם" [משנה, סנהדרין ד, ה], וּבְכִיס הָאֶחָד: "וְאֵנֹכִי עֹפֵר וְאֹפֵר" [בראשית יח, כז] (על פי **שיח שרכי קודש**, חלק א', עמ' 50) – גישה זו, המובאת בשם אחד מגדולי החסידות, דוגלת באיזון. לפי המקרה, האדם יכול לפעול ולשנות את העולם לטובתו או לנקוט ענווה ולצמצם את הפעולות שלו בעולם.**

הגישות אינן בהכרח סותרות זו את זו בפועל. למשל גם מי שמאמין שהעולם נברא בשביל האדם וגם מי שמאמין שהאדם שווה לכל הברואים או אף נחות מהם יכולים שניהם לנקוט עמדה דומה בסוגיה אקולוגית כמו שמירה על יערות העד. ההבדל בהצדקה: בגישה הראשונה – המין האנושי ייכחד אם לא יהיו יערות, ובגישה השנייה – אין לנו הזכות לפגוע בדבר שצמח באופן טבעי.

בפעילות כתיבת התגובות ודאו שהתלמידים אכן כותבים סיבה, הצדקה, לכל אחת מהתגובות המתאימה לגישה שבחרו להציג. המסקנה שאפשר להציג לפניהם היא שגם אנשים שהגישה שלהם שונה ומקוטבת יכולים להסכים על דרך פעולה דומה בכמה מהמקרים כמו הבנייה בעמק לבן.

הצעות להרחבה

חפשו בעיתונים מאמר אקטואלי העוסק בנושא אקולוגי. מומלץ שנושא המאמר יהיה קשור לתושבי המדינה (דוגמאות: קידוחי גז, הפקת אנרגייה מפצלי שמן, בנייה מסיבית באזור טבעי כמו הערבה או חולות אשדוד, ים המלח, החופים ועוד). הביאו לתלמידים כמה כתבות העוסקות בנושא, ובקשו מהם להביע דעה מנקודות מבט שונות. כדאי לחלק את התלמידים לקבוצות ולערוך דיויט בין נציגי הקבוצות השונות, לאחר שיבנו את טיעוניהם. בתוכנית **אדם"ה** של קרן תל"י (נמצאת [באתר של תל"י](#)) יש עוד פעילויות להרחבה בנושא, ביחידות לכיתה ו, בשיעור הראשון: אחריות מבראשית.

מה בתחנה

כרטיסיית פעילות

כרטיס מידע ומקורות: **שמיטה: לתת מנוחה לאדמה**

כרטיס הסבר למשחק **שש שנים והשביעית**

28 קלפי משחק

עזרים נדרשים

דף או מחברת

עפרונות

צבעים

מבנה הקבוצה

קבוצות של עד 4 תלמידים

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את כותרת התחנה: שמיטה.

הסבירו בקצרה את כירוש המושג. אפשר לקרוא יחד את המידע הכותח את כרטיס המידע: הפסוק והמשפטים הפותחים. הסבירו שנלמד על הערך הסביבתי והחברתי של מצוות השמיטה.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות.

בשלב הראשון יקראו התלמידים את דף המקורות והמידע על שנת שמיטה. בסיכומם יש פעילות יצירתית של המצאת סמל וסיסמה.

לאחר היצירה יוזמנו התלמידים לשחק להנאתם במשחק "שש שנים והשביעית" על כי ההסבר בדף.

בסיכום הפעילות

חשבו יחד מה אנחנו יכולים ללמוד ממצוות השמיטה. מה אנחנו יכולים "לשמוט"? איך נוכל לעזור לאדמה שברשותנו (למשל גינת בית הספר) להתחדש? איך נוכל לקדם שוויון? ועוד.

מידע והנחיות למורה

שנת השמיטה היא מצווה מהתורה, והיא אחת המצוות התלויות בארץ, כלומר היא אינה נוהגת בחוץ לארץ.

התורה ופרשניה נתנו כמה סיבות וטעמים למצוות השמיטה: ההכרה שהאדמה שייכת לאלוהים – "שבתה הארץ שבת לה" (ויקרא כה, ב); החובה לדאוג לעניים – "ואכלו אביוני עמך" (שמות כג, יא); שוויון חברתי – "לך לעבדך ולאמתך" (ויקרא כה, ו); שנת פנאי לעיסוק בתורה ובדברים רוחניים במקום באדמה, וכמובן שנת התחדשות האדמה. יש גם חובת שמיטת כספים, חובות (המלווה אינו דורש מהלווה את כספו), והסיבה: "כי לא יהיה בך

אביון" (דברים טו, ד). בראש ובראשונה עסקנו בנושא השמיטה כמקור להתחדשות האדמה, אף שטעם זה אינו מוזכר בתורה במפורש. הרעיון של מנוחת הקרקע מוכר בצורות שונות בתרבויות עתיקות, ויש לו אחיזה גם היום בפרמקלצ'ר (חקלאות בת קיימה). היו שנהגו לשתול במקטעי שדה שונים בכל פעם, במקומות אחרים נהגו לשתול לסירוגין חיטה וקטניות – שתיהן שיטות המאפשרות לחדש את המינרלים באדמה. אפשר להניח שהרעיון העברי העתיק של שנת שמיטה התבסס אף הוא על תפיסה חקלאית זו והוסיף לה הצדקות, חשובות וערכיות אף הן.

בחלק הראשון של דף המידע אנו עוסקים בכך החקלאי של השמיטה, ובחלק השני בכך החברתי שלה. בימינו, כאשר החקלאות היא עניין למעטים, ההצדקות הסביבתיות של השמיטה שונות, והן כתובות בצידו השני, החברתי, של דף המידע: הקטנת הצריכה והקטנת טביעת הרגל האקולוגית. בתוכנית **אדמ"ה** של קרן תל"י (נמצאת באתר של תל"י) יש פעילויות נוספות להרחבה בנושא, ביחידות לכיתה ה, בשיעור השביעי: שמיטה ורעיון חברת הצדק.

מה בתחנה

כרטיסיית פעילות

10 כרטיסי משימה

עזרים נדרשים

דף או מחברת

עפרונות

מבנה הקבוצה

קבוצות של 4-5 תלמידים

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את הביטוי המרכזי של הפעילות: "כי האדם עץ השדה".

בקשו מהתלמידים לומר מה הפסוק אומר להם. לאחר מכן הסבירו כי בפעילות נבחן את הדמיון בינינו לבין העצים, ונראה שתופעות טבע (צמיחה, מחזוריות, צורך בהזנה) מתחוללות גם אצל האדם והעץ אף על פי שהם שונים מאוד זה מזה.

הנחיות לפעילות

על התלמידים לקרוא את ההנחיות שבכרטיסיית הפעילות.

כל תלמיד יבחר את המשימות המעניינות אותו ויענה עליהן בדף או במחברת.

לסיכום הפעילות

בקשו מתלמידים להקריא לפני אחרים דברים שהם כתבו ורוצים לחלוק. אפשר לתלות אותם על לוח גדול. אפשר להכין מראש דפים בצורת עלים, פרחים או פירות, ועליהם יכתבו התלמידים את תשובותיהם. לבסוף חברו ענף גדול לקיר והצמידו לו את תשובות התלמידים. כמובן הוסיפו את הכותרת "כי האדם עץ השדה".

מידע והנחיות למורה

המקור היהודי שהתחנה מבוססת עליו הוא המילים "כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה" (דברים כ, יט). במקרא משמעות המילים שונה מהמשמעת שאנו משתמשים בה היום. הפסוקים אוסרים על עקירת עצי מאכל בזמן מלחמה ומעלים תמיהה: "כי האדם עץ השדה לבוא מפניך במצור?" כלומר האם העץ הוא אדם, אויבך, ולכן גם הוא יסבול ויהיה במצור? זוהי שאלה רטורית שכוונתה לומר שאל לנו לפגוע בעץ משום שהוא נותן לנו פירות למאכל ואינו פוגע בנו.

עם זאת מכיוון שהפסוק אינו מובן לגמרי, הוא קיבל פרשנויות שונות במהלך השנים, ובימינו, בעקבות שירו של נתן זך **כי האדם עץ השדה**, התקבעה המשמעות של הדמיון בין האדם לעץ. השוואה כזו קיימת גם במקורות היהודיים.

בתחנה מוצעים לתלמידים קווי דמיון בין בני האדם לעצים. התלמידים יוזמנו להוסיף קווי דמיון משלהם. המחשת הדמיון בין האדם והעץ מחזקת את התפיסה שאנחנו חלק בלתי נפרד מן הטבע ומדגישה שדאגה לסביבה היא דאגה לקיומנו.

באתר "לבנה" של קרן תל"י יש כמה פעילויות ומקורות להרחבה בנושא:

["כי האדם עץ השדה"](#)

[העץ הגדל](#)

[ברוש לבדו.](#)

מה בתחנה

פעילות דיגיטלית

עזרים נדרשים

מחשב

חיבור לרשת

מבנה הקבוצה

התלמידים יעבדו לבד. מכיוון שהפעילות נעשית במחשב, כדאי שהתחנה תהיה בפורום כיתתי, בכיתת מחשבים. (חלקים מן התחנה אפשר להציג במליאה בלוח חכם.) אפשרות אחרת היא לשלוח לתחנה את התלמיד הראשון שסיים פעילות אחרת.

בכתיחת הפעילות

כתבו על הלוח את המושגים המרכזיים של הפעילות: קיימות, טביעת רגל אקולוגית, לדאוג לדורות הבאים. הסבירו את המושגים, וספרו שבתחנה, בעקבות אגדת חז"ל המספרת על פעולה של אדם זקן למען הדורות שאחריו, נלמד מדוע חשוב לנו לפעול כך שלא נפגע בכדור הארץ – לא היום ולא בעתיד הרחוק.

הנחיות לפעילות

יש להיכנס מראש לקישור <https://nature.tali.org.il>. על התלמידים לעשות את הפעילויות הדיגיטליות. בתחנה כמה עמודים, ואפשר לעבור מדף לדף באמצעות החץ בתחתית כל עמוד או באמצעות התפריט בצד ימין. לאחר מילוי העמוד האחרון "מהמיטה לכיתה" ישמרו התלמידים את הדף שמילאו באמצעות שמירת מסך. את התמונה שהתקבלה ישמרו בשמם על שולחן העבודה או ידפיסו.

בסיכום הפעילות

התלמידים יקריאו פעולה אחת שרשמו ביומן ושהם יכולים לשנות כדי להקטין את טביעת הרגל האקולוגית שלהם ובכך לפעול לקיימות של כדור הארץ גם למען הדורות הבאים.

מידע והנחיות למורה

קיימות היא מונח חדש למדי שמשמעותו שמירה על הקיום של משאבי כדור הארץ לאורך זמן. אומנם המונח חדש, אך הנושא עתיק. בעבר לא היה חשש לקיומו של כדור הארץ, אך אנשים דאגו לקיום של צאצאיהם בצבירת נכסים, בחינוך הילדים או בנטיעת עצים כמו בסיפור. גם בימינו אנו דואגים לצאצאינו באמצעות תוכניות חיסכון למשל, אך בתחנה זו הרחבנו את הדאגה לדורות הבאים – דאגה לכלל האנושות ולמצבו של כדור הארץ.

הסיפור, מספרות המדרש שהיא חלק מספרות חז"ל, עוסק בדמות היסטורית – אדריינוס (או הדריינוס), קיסר רומא במאה ה-2 לספירה, כאשר האימפריה הרומית שלטה גם בארץ ישראל. חיבור הסיפור לדמות חשובה כל כך נותן משנה תוקף למעשה המתואר בו. הלקח שאנו מפיקים מהסיפור הוא התלות של כל דור במעשי הדורות

הקודמים לו. לא עסקנו בעובדה המפתיעה של הסיפור – שהזקן אכן זכה בעצמו ליהנות מפירות נטיעתו – אלא בעובדה שמאמציו לא כווננו אך ורק אל עצמו.

התחנה מכנה את האצבע אלינו – מה אנו יכולים לעשות כדי לאפשר לכדור הארץ להתקיים גם למען הדורות הבאים?

הצעות להרחבה

את הפעילות "דף יומן: מהמיטה לכיתה" אפשר לעשות גם במליאה. בקשו מהתלמידים למלא דף כזה, ובו הצעות לפעולות קיימות שהם יוכלו לעשות ביום-יום.

זכויות יוצרים

קרן תל"י עשתה כל שביכולתה למצוא את בעלי הזכויות על התמונות והמאמרים המובאים בערכה **לעובדה ולשומרה** ולקבל את הסכמתם לפרסום היצירות בערכה זו. בעלי הזכויות המעטים שלא עלה בידינו למצוא מזמנים לפנות אלינו כדי להסדיר את השימוש ביצירותיהם.

רמה 1

התמונות והכרת הטוב

התמונות: האתר Pixabay

שבעת המינים

תמונות: האתר Pixabay למעט התמונות האלה: שיטה מכחילה – ויקימדיה, צילום: H. Zell, רישיון CC BY-SA 3.0; חמציץ – ויקימדיה, צילום: MathKnight, רישיון CC BY-SA 4.0; שפן הסלעים – ויקימדיה, צילום: Octagon, רישיון CC BY 3.0; חרדון מצוי, צבי ישראלי – ויקימדיה, צילום: מינוזיג – MinoZig, רישיון CC BY-SA 4.0; צפע ארץ ישראלי – ויקימדיה, צילום: Adam Matan, רישיון CC BY 3.0; מדוזה חוטית – צוות מחקר ימי בטכניון בראשות ד"ר תמר לוטן ©; דררת קרמר – ויקימדיה, צילום: Thomas Schoch, רישיון CC-BY-SA-3.0

רמה 2

לראות את הטוב ולהכיר תודה

התמונות: האתר Pixabay

צרכנות נבונה

תמונת החנות של אפל בהאנגזו בסין – האתר ויקימדיה, צילום: Simon Wade, רישיון CC BY-SA 4.0

גשם

כותרות העיתונים: האתרים הארץ, Mako, Walla News, Ynet
התמונות: האתרים Pixabay, Unsplash

רמה 3

קום, התהלך בארץ

תמונות: האתר ויקימדיה: עץ אשל – צילום: Michael Baranovsky, רישיון CC BY-SA 3.0; מפל בנחל דוד – צילום: Erandabah, רישיון CC BY-SA 4.0; שושן צחור בנחל כלח – צילום: Zachy Evenor, רישיון CC BY 2.0; הר הכרמל – צילום: HofitKli, רישיון CC BY-SA 4.0; קנה מצוי – צילום: Darkone, רישיון CC BY-SA 2.0; יעל נובי – צילום: עומר מרקובסקי, רישיון CC BY-SA 4.0; מכתש רמון – צילום: ברוריה קרני הדס, רישיון CC BY-SA 4.0; צבעוני החרמון – צילום: ראובן קרפ, רישיון CC BY-SA 3.0; הר החרמון – צילום: נעה, רישיון CC BY-SA 2.5; אלמוג בים סוף – צילום: Hagainativ, רישיון CC BY-SA 3.0; חולות ניצנים – צילום: איציק מוזן, רישיון CC BY-SA 4.0; נופך בירקון – צילום: קתי שלוסר, רישיון CC BY-SA 2.5; נחל הירקון – צילום: Yoav Dothan, רישיון CC BY-SA 3.0; תפוח סדום – צילום: Pmg, רישיון CC BY-SA 3.0; ים המלח – צילום: Amykill26, רישיון CC BY-SA 4.0; אגמון החולה – צילום: Ayarchi1, רישיון CC BY-SA 4.0; תמונות: האתר Flickr: הכינרת – צילום: Zachy Evenor, רישיון CC BY 2.0

"לעובדה ולשומרה" – האחריות שלנו לעולם

תמונות: האתר Flickr: אשפה – NOAA Photo Library, צילום: LCDR Eric Johnson, NOAA Corps, רישיון CC BY 2.0; זיהום אוויר בדלהי – צילום: Jean-Etienne Minh-Duy Poirrier, רישיון CC BY-SA 2.0; זיהום הנפט באלסקה – צילום: ARLIS Reference, רישיון CC BY-SA 2.0; תמונות: האתר Pexels: יערות הגשם – צילום: Oliver Sjöström; תמונות: האתר Pixabay: הצפות בארצות הברית – צילום: jbjones27; קרחונים באנטארקטיקה – צילום: girlart39; עצים במדבר – צילום: free photos; משאיות במכרה – צילום: Tama66; סירות דיג בסרי לנקה – צילום: hhach; תמונות: ויקימדיה: הובלת מים בכדים במדבר טאר – צילום: LRBurdak, רישיון CC BY-SA 4.0; ים המלח – צילום: עידו אברמסקו, רישיון CC BY-SA 4.0; קואלה בשמורה באוסטרליה – צילום: DAVID ILIFF, רישיון CC BY-SA 3.0; פיל יער אפריקני – צילום: Thomas Breuer, רישיון CC BY 2.5; זיהום נהרות בסין, צילום: High Contrast, רישיון CC BY 2.0; סחף קרקעות – צילום: Jack Dykinga

צורך וצרכנות

תמונות: יום שישי השחור – האתר theleaker.com; החדר של קאיה – צילום: James Mollison ©; מוזיאון הזבל בניו יורק – צילום: Dylan Thuras ©

חיבור לטבע

תמונת א"ד גורדון – באדיבות מוזיאון בית גורדון, דגניה א

האדם לעומת העולם

עולם ללא יתושים – על פי הכתבה "Ecology: A World without Mosquitoes", Janet Fang, האתר www.nature.com 21 ביולי 2010, © Nature
תמונת יתוש: האתר Pixabay
תעשיית מכירת הכלבים – על פי הכתבה: ליאור אוחנה, "הפנים האמיתיות של תעשיית מכירת הכלבים בישראל", ידיעות אחרונות, 9 בפברואר 2019, © ידיעות אחרונות
תמונת הכלבים: האתר Pixabay
הרס או בנייה? – על פי הכתבה: שלומית צור, "הופקדה תוכנית רכס לבן ל-5250 יחידות דיור בהרי ירושלים", גלובס, 27 בדצמבר 2018, © גלובס
תצלום נחל רפאים: ויקימדיה, צילום: Bukvoed, רישיון CC BY 4.0

